

OPPISOPIMUKSELLA TURVAVALVOJAKSI?

**Tutkimus vammaisten ja vajaakuntoisten henkilöiden
työllistymisestä avoimille työmarkkinoille**

Kati Kähkönen

Erityispedagogiikan pro gradu –tutkielma

Syksy 2000

Erityispedagogiikan laitos

Jyväskylän yliopisto

Tiivistelmä

Tutkimukselle asetin kolme tehtävää. Tutkimuksen tarkoituksena on ensinnäkin saada yksityiskohtaista ja kuvailevaa tietoa vammaisten ja vajaakuntoisten henkilöiden selviytymisestä ja työhön sijoittumisesta turvalvojakoulutuksen kautta. Toiseksi tutkimuksella pyrin selvittämään, mitä esteitä vammaisen tai vajaakuntoisen henkilö kohtaa etsiessään pysyvää työpaikkaa vapailta työmarkkinoilta, sekä millaisia asenteita kohdistuu vammaiseen henkilöön työmarkkinoilla. Kolmanneksi tavoitteenani on selvittää oppisopimuskoulutuksen mahdollisuuksia auttaa vammaisia ja vajaakuntoisia henkilöitä pääsemään pysyvästi kiinni työhön ja normaaliyhteiskuntaan. Tavoitteena on siis tehdä tutkimusta vammaisten ja vammautuneiden henkilöiden integroitumisesta oikeaan työhön Suomessa. Yksilötasolla tarkastelen henkilöiden kokemuksia työpaikassa olemisen eduista ja haitoista sekä tuesta työpaikalla.

Tutkimusmenetelmäksi valitsin teemahaastattelun ja tutkimusjoukkona oli viisi turvalvojakoulutukseen osallistunutta vammaista ja vajaakuntoista henkilöä, joista neljä oli miehiä ja yksi nainen.

Turvalvojaopiskelijat selviytyvät arkielämässä suhteellisen hyvin. He eivät kokeneet olevansa työkyvyttömiä, päinvastoin he olivat erittäin motivoituneita opiskelemaan ja kiinnittymään työelämään. Pääseminen pysyvästi kiinni työelämään koetaan työttömänä tai eläkkeellä oloa parempana vaihtoehtona. Suurin este vammaisten ja vajaakuntoisten henkilöiden työllistymisessä avoimille työmarkkinoille on työnantajien haluttomuus palkata vammaisen tai vajaakuntoisen työnhakija. Oppisopimus on opiskelijoiden ja työnantajien mielestä hyvä koulutusmuoto. Oppisopimus on myös hyvä väylä palata tai päästä kiinni pysyvästi työelämään. Oppisopimuskoulutuksen eduksi mainittiin työn kautta oppiminen.

Asiasanat: vammaisen, vajaakuntoisen, oppisopimuskoulutus, Turvalvoja –projekti, yhteiskunnallinen integraatio

SISÄLLYS

1 JOHDANTO	5
2 TUTKIMUKSEN LÄHTÖKOHDAT	7
2.1 Käsitteiden määrittelyä	7
2.1.1 Vammainen, vajaakuntoinen ja vammautunut	7
2.1.2 Syrjäytyminen	9
2.1.3 Normalisaatio, integraatio ja inklusio	11
2.1.4 Integraatio ja työelämä	13
2.2 Tutkimuksen taustaa	14
2.2.1 Koulutuksen ja työn merkitys Suomessa	14
2.2.2 Vammaisten henkilöiden yhteiskunnallista tasa-arvoa edistäviä ohjelmia	15
2.2.3 Vammaisten henkilöiden työllistämiprojekteja	18
2.3 Aikaisempia tutkimuksia	19
2.4 Yhteiskunnallisen integraation teoria tutkimuksen taustana	26
3 OPPISOPIMUSKOULUTUS JA TURVAVALVOJA-PROJEKTI	28
3.1 Oppisopimuskoulutus	28
3.2 Turvalvoja-projekti	30
4 TUTKIMUKSEN TEKO	32
4.1 Tutkimustehtävät	32
4.2 Tutkimusmenetelmä	33
4.3 Tutkimukseen osallistujat	36
4.4 Aineiston keruu	37
4.5 Aineiston analysointi	39
4.6 Tutkimuksen luotettavuus	42

5 TUTKIMUSTULOKSET JA NIIDEN TULKINTA	45
5.1 Koulutus- ja työhistoria	45
5.2 Kokemuksia työhaastatteluista	48
5.3 Turvavalvojakoulutukseen hakeutuminen	48
5.4 Kokemuksia oppisopimuskoulutuksesta	51
5.5 Suhde työhön	54
5.6 Asenteet	57
5.7 Haaveet ja painajaiset	59
6 TUTKIMUSTULOSTEN TARKASTELUA	60
6.1 Selviytyminen ja työhön sijoittuminen	60
6.2 Esteet ja asenteet avoimilla työmarkkinoilla	64
6.3 Oppisopimus - keino päästä pysyvästi kiinni työhön ja yhteiskuntaan	67
6.4 Yhteys yhteiskunnallisen integraation teoriaan	69
7 POHDINTA	71
LÄHTEET	78
LIITE	84

1 JOHDANTO

Moderni yhteiskunta on koulutusyhteiskunta, jossa yksilön sosiaalinen asema määräytyy koulutuksen perusteella. Heikosti koulutetuilla henkilöillä on suuria vaikeuksia integroitua työelämään. Syrjäytyminen työelämässä johtaa helposti syrjäytymiseen muillakin elämän alueilla. Vaikeudet kiinnittyä yhteiskunnan koulutus- ja työjärjestelmään passivoivat syrjäytymisvaarassa olevaa henkilöä ja heikentävät hänen aloitekykyään ja itsetuntoaan. (Hämäläinen 1996, 10-11.)

Pitkittyvä työttömyys voi altistaa syrjäytymiselle työkokemusta vailla olevia nuoria aikuisia ja henkilöitä, joilla on vaikeuksia sopeutua työelämän uusiin vaatimuksiin. Syrjäytymisellä tarkoitetaan tässä yksilön vastentahtoista ulosajautumista työelämästä, jonka seurauksena yksilö on vaarassa menettää elämänhallintansa ja ajautua taloudellisesti, sosiaalisesti tai kulttuurisesti ulos yhteiskunnasta (Syrjäytymistä ja sosiaalista segregatiota selvittäneen työryhmän mietintö. Hki:n kaupunginkanslian julkaisusarja A 15/1997, 12). Syrjäytyminen voidaan nähdä tilana, jossa yksilö tuntee itsensä kyvyttömäksi täyttämään yhteiskunnan odotuksia. Syrjäytymistä työelämästä lisää työnantajien haluttomuus palkata vammainen tai vajaakuntoinen työnhakija.

Mannila et al (1992) ovat tutkineet vajaakuntoisia henkilöitä työnhakijoina. Heidän mukaansa vammaisen henkilön työmarkkina-asemaan vaikuttaa oleellisesti ennen kaikkea työvoiman tarjonta. Vammaisten henkilöiden koulutusmahdollisuudet ovat suppeat ja työnsaanti vaikeaa. Vajaakuntoiset työnhakijat ovat usein iäkkäitä, heikosti koulutettuja ja pitkäaikaistyöttömiä. Monet vammaiset ovat siirtyneet 16-vuotiaina suoraan työkyvyttömyyseläkkeelle. Lähiaikojen eläkeuudistuksilla yritetään välttää tätä.

Vammaisten ja vajaakuntoisten henkilöiden syrjäytymiseen työelämässä ja varhain eläkkeelle jäämiseen halutaan muutosta. Työelämästä pois jäämisen seurauksena voi olla sosiaalisen toimintakyvyn heikkeneminen ja elämänhallinnan ongelmia. Vammaisten ja vajaakuntoisten henkilöiden integroimiseksi avoimille työmarkkinoille, on tarpeen kehittää uusia työllistymis- ja koulutusmalleja sekä tukimenetelmiä, jotka valmentavat yksilöä työelämään. Tässä voidaan hyödyntää joustavia koulutuksen muotoja, esimerkiksi oppisopimuskoulutusta. Palkan ja eläkkeen yhteensovittaminen on ollut yksi vammaisten ja vajaakuntoisten henkilöiden työllistymistä vaikeuttava tekijä. Vammaisten ja vajaakuntoisten henkilöiden työelämään siirtymismahdollisuudet uudistuvat ja kehittyvät eri projektien vauhdittamina. Myös Euroopan Unionin sosiaalirahasto rahoittaa Suomessa vammaisten ja vajaakuntoisten henkilöiden työllistymistä edistäviä projekteja.

Yhteiskuntaan integroitumisen edellytyksenä on yksilölle sopivan koulutus- ja työllistymismuodon löytyminen. Tavoitteena on fyysisesti vammaisen tai vajaakuntoisen henkilön työllistyminen avoimilla työmarkkinoilla. Yksityinen ja kolmas sektori toimivat merkittävinä työllistäjinä. Tulevaisuudessa fyysisen vamman merkitys työssä pärjäämisen kannalta näyttäisi olevan yhä vähäisempi, jos uudet työaikauudistukset toteutuvat. Julkunen ja Nätti ovat tarkastelleet joustavaa työaika (1994) ja työn jakamista (1997) koskevia yhteiskunnallisia kysymyksiä. Esimerkiksi mahdollisuus työssäolon ja vapaa-ajan vuorotteluun sovitettuna joustavasti eri sosiaaliturvaratkaisujen kanssa voisi tukea vammaisen tai vajaakuntoisen henkilön työhön kuntoutumista ja työssä jaksamista.

Vammaisten ja vajaakuntoisten henkilöiden työllistymistä avoimille työmarkkinoille ja integroitumista yhteiskuntaan työn kautta on tutkittu varsin vähän. Tarkastelen tässä tutkimuksessa aihetta yksilön tarpeista ja näkökulmasta käsin.

Sain kipinän turvavalvojakoulutuksen tutkimiseen suorittaessani opintoihin liittyvää päättöharjoittelua Jyväskylän yliopiston täydennyskoulutuskeskuksessa erityiskasvatuksen tiimissä. Pohtiessani, miten lähestyisin

aihettani, luontevimmaksi tavaksi nousi laadullinen lähestymistapa. Tutkimusmenetelmänä on teemahaastattelu.

2 TUTKIMUKSEN LÄHTÖKOHDAT

2.1 Käsitteiden määrittelyä

Määrittelen seuraavaksi tutkimukseni kannalta olennaisia käsitteitä. Ensiksi selvitän vammaisen, vajaakuntoisen ja vammautuneen henkilön käsitteelliset eroavuudet. Sen jälkeen määritän, mitä syrjäytyminen tarkoittaa vammaisen tai vajaakuntoisen henkilön työelämässä. Lopuksi määrittelen tasa-arvoisuuteen liittyviä ideologioita.

2.1.1 Vammainen, vajaakuntoinen ja vammautunut

Vammaisuuden erilaisia käsitteitä luo ja muuntaa yhteiskunnallinen elämä ja lainsäädäntö. Ensimmäinen lainsäädännön luoma vammaisuuden kategoria oli *invaliditeetti*. Ensin invalideilla tarkoitettiin usein sotainvalideja, mutta myöhemmin käsitteellä tarkoitettiin muun muassa työkyvyn pysyvää rajoitusta. (Saloviita et al 1997, 16-17.)

Maailman Terveysjärjestö WHO määrittelee vammaisuuskäsitteen kolmiportaisesti. *Vammalla* (impairment) tarkoitetaan sairaudesta tai vammasta johtuvaa elimistön tilaa. *Vajaatoiminta* (disability) tarkoittaa sairauden aiheuttamaa, yksilön kokemaa sosiaalista haittaa. *Haitta* (handicap) voidaan nähdä yhteisön ja yksilön välille syntyvänä ristiriitana. (Kom. 1982:35, 31.) Vamma sinänsä ei välttämättä merkitse toimintakyvyn rajoitusta. Joillekin yksilöille se saattaa kuitenkin aiheuttaa toiminnan vajavuutta, josta voi tietyissä olosuhteissa aiheutua haittaa. Ympäristö- ja yhteisötekijät eli olosuhteet ovat vammaisuuden haitan kannalta ratkaisevat.

Tällöin vammaisuus voidaan nähdä yksilön ja ympäristön suhteesta syntyvänä tilana. (Kom. 1982:35, 30-31.) Yksilön terveysongelmat sinänsä sekä terveysongelmien aiheuttama vajaakuntoisuus voivat haitata henkilön työmarkkina-asemaa ja aiheuttaa valikoitumista työttömäksi (Mannila 1993, 14).

Vammainen on henkilö, jolla vamma tai sairaus aiheuttaa erityisiä vaikeuksia suoriutua tavanomaisen elämän toiminnoista (Murto 1992, 8 - 9). Vammaisuus Murroneen (1997, 62) mukaan merkitsee ihmisen kannalta toiminnallisen ja sosiaalisen esteen kokemista, johon liittyy yhteistoimintasuhde ympäristön kanssa. Vammaiset henkilöt ovat hyvin heterogeeninen ryhmä, joiden työkykyisyys ja taidot vaihtelevat. Kaikki vammaiset eivät ole yhteiskunnan huono-osaisia tai syrjäytyneitä. Vastakohtana lääketieteelliselle mallille vammaisuuden sosiaalisessa mallissa vammaiset ihmiset kuvataan vähemmistöksi, jonka heikko työllisyystilanne sekä huono taloudellinen ja koulutuksellinen asema perustuvat yhteisön epäoikeudenmukaiseen erotteluun (Vehkakoski 1998, 91). Vammaisuus ei yleensä ole este työkykyisyydelle ja työelämässä suoriutumiseen, vaikka työkyvyttömyys virheellisesti samastetaankin usein vammaisuuteen. Henkilön työelämässä suoriutumiseen vaikuttavat vammaa enemmän koulutus ja yleiset olosuhteet. (Järvikoski 1994, 34.) Vammainen henkilö ei ole aina vajaakuntoinen.

Vajaakuntoisuus voidaan määritellä laajemmasta yhteiskunnallisesta näkökulmasta ja suppeammasta työelämään kohdistetusta näkökulmasta käsin.

Vajaakuntoisella voidaan tarkoittaa henkilöä, jolla on rajoituksia ja kyvyttömyyttä suorittaa sellaisia tehtäviä ja toimintoja sekä vastata rooleihin, joita sosiaalinen ympäristö yksilölle asettaa. Työ, taloudellinen asema, perhesuhteet ja muut sosiaaliset suhteet ovat näistä tehtävistä ja rooleista esimerkkeinä. Vajaakuntoisuudelle nähdään ominaisena riippuvuus sosiaalisesta ja kulttuurisesta ympäristöstä ja yksilölle langenneista rooleista.

Vammasta tai sairaudesta aiheutuva vaurio voi johtaa toiminnanvajavuuteen ja vajaakuntoisuuteen, mutta vammaisuus ja vajaakuntoisuus eivät ole synonyymejä. (Järvikoski 1994, 35-37.)

Vajaakuntoisuuden käsite otettiin *työrajoitteinen* käsitteen tilalle työvoimahallinnossa vuonna 1987 tehdyn asetuksen muutoksen (832/82) jälkeen (Saloviita et al 1997, 22). Vajaakuntoisella tarkoitetaan henkilöä, jonka mahdollisuudet sopivan työn saamiseen, säilyttämiseen tai työssä etenemiseen ovat selvästi vähentyneet vamman, sairauden tai vajavuuden takia (Sosiaali- ja terveyshallitus 1992, 44). Vajaakuntoinen on henkilö, joka ei voi antaa täyttä työpanosta. Toimintakyvyllä, mikä on työkyvyn perusta, tarkoitetaan mahdollisuutta toimia tavoitteellisesti. Toiminnanvajavuus tarkoittaa toiminnallisia rajoituksia fyysisen, älyllisen tai aistivamman vuoksi. Rajoitukset voivat olla luonteeltaan pysyviä tai ohimeneviä (Sosiaali- ja terveysministeriö 1994, 4).

Mannila (1993, 11) muistuttaa, että vajaakuntoisuus ei ole sama asia kuin vajaatyökykyisyys. Vajaatyökykyisyys tai työkyvyttömyys täytyisi määritellä suhteessa ammattiin tai työtehtäviin. Esimerkiksi turvavalvojakoulutuksessa on tarkoitus räätälöidä tehtäväkuvaa siten, että henkilön toimintakyvyn rajoitukset eivät haittaa työntekoa.

Vammautunut -käsitteellä tässä tutkimuksessa tarkoitetaan henkilöä, joka on aikuisiällä onnettomuuden tai sairastumisen seurauksena menettänyt aikaisempaa toimintakykyään. Jatkossa käyttäessäni käsitettä vammainen sisällytän siihen myös vammautunut -käsitteen.

2.1.2 Syrjäytyminen

Syrjäytymisellä voidaan tarkoittaa vastentahtoista ulosajautumista sosiaalisesti ja kulttuurisesti arvostetun elämäntavan valtavirrasta. Tällöin vastaan pyristelystä huolimatta yksilön valintamahdollisuudet ovat heikentyneet, jolloin hän on joutunut työstämään esimerkiksi

kulutustottumuksiaan ja elämäntapaansa. Syrjäytymisessä on kysymys prosessista, jossa huono-osaisuus kasautuu samaan ihmiseen. Tällöin voidaan puhua syrjäytymiskierteestä, jossa vastoinkäymiset seuraavat toisiaan ja elinolojen aineelliset puutteet ja elämänhallintaa heikentävät tekijät kasautuvat.

Syrjäytyminen voidaan nähdä myös arkielämässä (työelämässä) tarvittavien toimintaresurssien puutteena. Syrjäytyminen on monimerkityksinen termi, joka laajasti ymmärrettynä voi tarkoittaa: poisputoamista tuotannosta ja työelämästä (työttömyyttä), jäämistä muulle yhteiskunnalle tyypillisten kulutuksen mallien ulkopuolelle (köyhyyttä), joutumista sosiaalisen yhteyden tai normaalien sosiaalisten suhteiden ulkopuolelle (yksinäisyyttä) sekä poissulkemista yhteiskunnallisesta vallankäytöstä ja vaikuttamisesta (kulttuurista marginalisoitumista). (Syrjäytymistä ja sosiaalista segregatiota selvittäneen työryhmän mietintö. Helsingin kaupunginkanslian julkaisusarja A 15/1997, 12 - 15.)

Tässä tutkimuksessa käytän käsitteitä vammainen, vammautunut ja vajaakuntoinen. Syntymästään asti vammaisella tarkoitan henkilöä, jolla on synnynnäinen vamma, esimerkiksi CP-vamma. Varhaislapsuudessa vammautuneella tarkoitan henkilöä, jolla on esimerkiksi todettu pullistuma selkäytimessä, jonka leikkauksesta on jäänyt pysyvä liikuntavamma. Vammautuneella tarkoitan myös aikuisiällä esimerkiksi työtapaturmassa vammautunutta henkilöä. Vajaakuntoinen henkilö määritellään suhteessa työtehtävään, eli turvavalvojaopiskelijat ovat vajaakuntoisia joihinkin ammatteihin liikuntarajoitteisuutensa vuoksi, mutta soveltuvat erityisen hyvin turvavalvojan tehtäviin. Esimerkiksi yksi haastattelemani henkilö sairastui äkillisesti, eikä voi enää jatkaa entisessä ammatissaan, johon suhteessa hän on nyt ”vajaakuntoinen”.

2.1.3 Normalisaatio, integraatio ja inkluusio

Normalisaatio -periaatteella Nirjen mukaan tarkoitetaan sitä, että toimitaan oikein, kun jokaisella yksilöllä on samanlaiset mahdollisuudet viettää normaalia jokapäiväistä elämää omassa kulttuuriympäristössään vammasta huolimatta (Lehtinen & Pirttimaa 1993, 22). Periaatteen mukaan fyysisen ja psyykkisen ympäristön on huomioitava yksilön inhimilliset tarpeet, eikä korostaa erityistarpeita. Vammaisuutta ei pidä kieltää, mutta ei korostaakaan. Normalisaation päämääränä on vähentää esteitä ympäristön ja vammaisen henkilön kohtaamisessa. Normalisaation toteutuminen edistää vammaisen henkilön riippumattomuutta ja itsenäisyyttä omassa elämässään. (Murto 1992, 24 - 29.) Ikonen (2000, 148) korostaa, että vaikka normalisaatiossa on kyse yrityksestä sopeuttaa vammaisia henkilöitä yhteiskunnan normeihin, tulisi myös yhteiskunnan sopeutua vammaisiin henkilöihin. Lisäksi normaalisuus-periaatteen tarkoituksena on välttää vammaisuuden aiheuttamaa leimautumista.

Integraatio määritellään pyrkimykseksi yhteiskunnalliseen ja koulutukselliseen tasa-arvoon. Integraatio edellyttää henkilöiden määrittelemistä erilaisiksi ja poikkeaviksi. (Murto 1997, 36, 59.) Integraation tulisi tapahtua vammaisen henkilön ja hänen sosiaalisen ympäristönsä yhteisellä toiminnalla sekä asenteiden myönteisellä kehitymisellä. Vammaisen henkilön subjektiiviset ja yksilölliset tarpeet täytyisi olla integroinnin lähtökohtana. (Murto 1992, 1.)

Integraatio-ajatus perustuu normalisaatioon ja sen periaatteeseen yksilön loukkaamattomuuden kunnioittamisesta. Integraatio merkitsee sitä, ettei yksilöä vammaisuuden perusteella eristetä yleisten palvelujen piiristä. Yksilö saa tarvitsemiaan palveluja normaalissa ympäristössä. Integraatio-käsitteen vastakohtana on käytetty segregatio-käsitettä. Segregatio tarkoittaa eristäviä sijoitusratkaisuja esimerkiksi vammaisen henkilön työllistämistä suojaotyöpaikkaan eikä avoimille työmarkkinoille. Integraatio voidaan jakaa

neljään eri tasoon: fyysiseen, toiminnalliseen, sosiaaliseen ja yhteiskunnalliseen integraatioon. (Murto 1992, 17 - 22.)

Integroituminen yhteiskuntaan edellyttää vammaiselta itsensä hyväksymistä. Ympäristöltä se edellyttää tasa-arvoista suhtautumista vammaiseen henkilöön sekä tukea antavaa käyttäytymistä. Yhteiskunnallinen integraatio tarkoittaa vammaisen henkilön mahdollisuuksia vaikuttaa omaan elämään ja elämänlaatuun. Suvaitsemattomassa ilmapiirissä vammaisen henkilö voi kokea huonommuuden ja riittämättömyyden tunteita. Myös vammaisen ihminen perustaa elämänsä, tavoitteensa ja arvonsa kykyihinsä. Hän ei kaipaa sääliä vaan hyväksyntää. Suvaitsevaisuus tarkoittaa ennakkoluulottomuutta, sietämistä ja halua ymmärtää erilaisia tapoja ja käsityksiä. Suvaitsemattomuus on ahdasmielisyyttä, torjuntaa, ennakkoluuloisuutta ja siinä heijastuu ymmärtämisen puute. Suvaitsemattomuus, kuuluminen vähemmistöön ja vammaisuus voivat johtaa syrjintään. Ympäristö auttaa selviytymään olemalla suvaitseva ja tukeva. (Murto 1997, 4 - 7.)

Inklusio tarkoittaa sitä, että jokainen ihminen hyväksytään lähiyhteisön ja yhteiskunnan täysivaltaiseksi jäseneksi. Se tarkoittaa myös erilaisten tuki- ja koulutuspalvelujen järjestämistä henkilön edellytysten, taitojen ja tarpeiden mukaan iästä riippumatta. Inklusiossa ihmisen ei tarvitse olla valmis yhteiskuntaan, vaan yhteiskunnan tulee olla valmis kohtaamaan kaikkien ikäluokkien tarpeet. Inklusion lopullinen tavoite on, että jokaista ihmistä tulee voida pitää yhteiskunnan täysiarvoisena kansalaisena, joka osallistuu sen kaikenlaiseen sosiaaliseen ja yhteiskunnalliseen elämään. Inklusio voidaan määritellä ensimmäiseksi vaiheeksi matkalla kohti integraatiota. Inklusiivisen kasvatuksen liike voidaan nähdä myös osana normalisaation perinteen kehittymisen historiaa. (Ikonen 2000, 120 - 124.)

2.1.4 Integraatio ja työelämä

Mannilan (1993, 1) mukaan suomalaisessa yhteiskunnassa työelämään osallistuminen nähdään yleisenä kaikkia koskevana normina sekä palkkatyön ja toimeentulon vallitsevana muotona. Mannila (1993, 3) viittaa työhallinnossa sovellettuun vajaakuntoisuuden määritelmään, jonka mukaan vajaakuntoisena pidetään työnhakijaa, jonka mahdollisuudet hänelle sopivan työn saamiseen ovat vähentyneet asianmukaisesti todetun vamman, vajaakuntoisuuden tai sairauden takia.

Suikkasen (1996) mukaan vammaisuuden määrittely liittyy yhteiskuntien teollistumiseen ja erityisesti palkkatyön tarjonnan ohjaamiseen. Vammaisuuden määrittely on mahdollistanut tekemään erottelua niiden henkilöiden välillä, jotka voidaan määritellä kykenemättömiksi tekemään palkkatyötä erotukseksi niistä, jotka eivät halua tehdä palkkatyötä. Vammaisuutta määriteltäessä olennaisen tärkeää on nähdäänkö sosiaaliset ilmiöt yksilöstä vai yhteiskunnan rakenteista käsin, yksilön tragediana vai ympäristön vaikeutena huomioida vammaisen ihminen. (Suikkanen 1996, 3 - 12.)

Suikkanen (em.) käyttää poissulkemisen ja integroitumisen käsitteitä pohtiessaan hyvinvointivaltion ja vammaisten henkilöiden palkkatyösuhdetta. Poissulkemisella tarkoitetaan tässä mekanismeja, joilla hyvinvointivaltio jakaa työikäistä väestöä ryhmiin: työkykyisiin, työhaluisiin ja työkyvyttömiin. Integroitumisella yhteiskuntaan tarkoitetaan palkkatyökansalaisuuden saavuttamista. Vammaiset ihmiset eivät kyenneet vastaamaan palkkatyön kysynnän ehtoihin kapitalismin nousun ja palkkatyön kehittymisen aikaan, joten heitä alettiin kontrolloida poissulkemisen mekanismien kautta. Samalla kun ihmisiä pois suljettiin palkkatyöhön perustuvasta jakamisen järjestelmästä, jouduttiin heitä sosiaalisen järjestyksen takaamiseksi integroimaan muilla toimenpiteillä takaisin yhteiskuntaan. (Suikkanen 1996, 3 - 12.)

Vammaisten ja vajaakuntoisten henkilöiden työllistämisen ei Ikosen (2000, 146) mukaan ole kyse mistään marginaalisesta asiasta, sillä yli 10 %:lla Euroopan unionin väestöstä on jonkinlainen työntekoa rajoittava vamma.

Turvavalvojakoulutuksessa lähtökohtana on antaa oppisopimusmuotoista täsmäkoulutusta liikuntarajoitteisille henkilöille, jotta he voisivat pysyvästi työllistyä avoimille työmarkkinoille turvallisuusalalla.

2.2 Tutkimuksen taustaa

Suomalaisessa yhteiskunnassa koulutuksen ja työnteon arvostus on suuri. Suomessa työmoraali on korkea ja siksi työttömyys tai jääminen pois työelämästä koetaan usein kriisinä ihmisen elämässä. Erityisesti vammaisilla ja vajaakuntoisilla henkilöillä on vaikeuksia päästä kiinni työelämään. He usein tarvitsevat lainsäädännöllistä tukea työelämään siirtymisessä ja siellä pärjäämisessä. Erilaiset projektit pyrkivät vauhdittamaan vammaisten henkilöiden työllistymistä. Seuraavaksi selvitän tämän tutkimuksen kannalta olennaisia vammaisten ja vajaakuntoisten henkilöiden työllistymiseen liittyviä tekijöitä.

2.2.1 Koulutuksen ja työn merkitys Suomessa

Työllisyys on yksilölle ja yhteiskunnalle elintärkeä asia. Työttömänä ihminen ei voi edistää yhteiskuntansa hyvinvointia eikä toteuttaa omaa ihmisarvoaan taloudellisesti eikä sosiaalisesti. (Ikonen 1996, 9.)

Palkkatyöyhteiskunnassa on vallalla työssäkäyntiä ja toimeentuloa koskevia sosiaalisia normeja. Palkkatyö rakenteistaa useimpien suomalaisten työikäisten elämäntulkua. Työhallinnossa sovelletussa vajaakuntoisuuden määritelmässä työnhakija nähdään vajaakuntoisena, jos hänen mahdollisuutensa sopivan työn saamiseen ja säilyttämiseen ovat huomattavasti vähentyneet todetun vamman, sairauden tai vajavuuden takia. (Mannila 1993, 1, 3.)

Vammaiset henkilöt saavat edelleen heikomman koulutuksen kuin heidän ei-vammaiset ikätoverinsa, vaikka yhteiskunnassa tulisi olla yhdenvertaiset koulutusmahdollisuudet. Elinikäinen oppiminen lisää vammaisten aikuisten

itseäänmääräämisoikeutta sekä integroitumismahdollisuuksia aikuiselämässä. Vammaiset opiskelijat joutuvat kohtaamaan suuria esteitä tavoitellessaan korkea- ja jatkokoulutuspaikkoja. EU:n alueella asuvista vammaisista henkilöistä yli puolet on vailla työtä. Työtä hakevat vammaiset henkilöt ovat hyvin heterogeeninen ryhmä, mikä vaikeuttaa vammaisten henkilöiden työllistämistä edistävien joustavien ja tehokkaiden ohjelmien sekä politiikan luomista. Ailahtelevilla työmarkkinoilla vammaisilla henkilöillä on erityisiä vaikeuksia kilpailla työmarkkinoille pääsystä. Siksi tarvitaankin selkeät periaatteet turvaamaan vammaisille tasavertaiset työnsaantimahdollisuudet, valmentautuminen ja tuki kilpailussa muiden kanssa. Erityisen huonossa asemassa työmarkkinoilla ovat vammaiset naiset, mikä johtuu kielteisistä asenteista ja joustamattomista työtavoista. (Muiden mukaan? Euroopan vammaisten päivä 1996 -raportti.) Syynä vammaisten naisten heikkoon työmarkkina-asemaan voivat olla kielteiset asenteet yleensä naisten työssäkäyntiä kohtaan sekä naisten työssä käymisen ja perheen tarpeiden yhteensovittaminen.

Työ on Suomessa aina ollut olennainen osa työikäisten ihmisten päivittäistä toimintaa. Vammaisten henkilöiden sijoittuminen työelämään on 1990-luvulla vaikeaa työvoiman kysynnän supistumisen vuoksi. Iksen (2000, 147) mukaan syynä vammaisten henkilöiden heikkoon sijoittumiseen avoimille työmarkkinoille teollistuneissa maissa ei ole ammatillisen koulutuksen puute, vaan koulutuksen ja avoimien työmarkkinoiden välinen kuilu. Täsmäkoulutuksen puute, lainsäädäntö sekä yleiset asenteet vammaisten henkilöiden työllistämistä kohtaan ylläpitävät tätä kuilua.

2.2.2 Vammaisten henkilöiden yhteiskunnallista tasa-arvoa edistäviä ohjelmia

Vammaisten henkilöiden työllistyminen on sekä lainsäädännöllinen että kulttuurikysymys. EU pyrkii edistämään jäsenvaltioidensa vammaisten kansalaisten työllistymistä. Työssä olevilla vammaisilla henkilöillä on todettu enemmän yritteliäisyyttä ja kykyä hahmottaa ympäröivää todellisuutta

laajemmin ja monipuolisemmin kuin eläkkeellä olevilla vertaisryhmillä. Liikuntavamma vaikeuttaa henkilön selviytymistä työmatkoista ja työn fyysisistä vaatimuksista. Vaikeudet työssä selviytymisessä voivat aiheuttaa psyykkistä oireilua ja stressaantumista. Siksi työympäristöä tulisi muuttaa paremmin vammaisen tarpeita vastaavaksi. Henkilökohtainen kuntoutusohjelma auttaa henkilöä sopeutumaan toisaalta vammaansa ja toisaalta työyhteisön jäsenyyteen. Vammaistuen tavoitteena on tukea taloudellisesti niiden vammaisten henkilöiden selviytymistä elämässä, työssä ja opiskelussa, jotka eivät ole eläkkeellä. (Seuri et al 1996, 3 - 7.)

Huonosti suunniteltu ympäristö rajoittaa liikkumista. Tämä johtaa usein vammaisen henkilön syrjintään. Tavoitteena on poistaa ympäristöstä fyysisiä ja arkkitehtonisia esteitä liikkuvuuden edistämiseksi. Suunnittelun lähtökohtana tulee olla vammaisten henkilöiden oikeus fyysisen ympäristön ja tiedon saatavuuteen. Lisäksi on mahdollistettava vammaisten henkilöiden osallistuminen toimiin, joilla tavoitteet saavutetaan. (Muiden mukaan? Euroopan vammaisten päivä 1996 -raportti.)

Vammaisen väestön työ- ja toimintakykyä sekä elämänlaatua pyritään parantamaan ehkäisevällä sosiaalipolitiikalla. Suomessa toimii yli 70 valtakunnallista vammaisjärjestöä, jotka toimivat vammaisten ja heidän omaistensa edunvalvojina. Suomessakin vammaispolitiikan lähtökohtana on Yhdistyneiden kansakuntien yleisohjeiden mukaisesti vammaisten henkilöiden tasavertaisten mahdollisuuksien ja yhteiskuntaan integroitumisen edistäminen. Kuitenkaan Suomessa ei ole sitouduttu muodostamaan kiintiöitä vammaisten henkilöiden työllistämiseksi. (Employment -toimintaohjelma 1995-1999 Suomi.)

Yhdistyneiden kansakuntien vammaisten henkilöiden mahdollisuuksien yhdenvertaistamista koskevat yleisohjeet on laaja-alainen ja edistyksellinen ihmisoikeuksia käsittelevä asiakirja. Vaikka ohjeet eivät ole laillisesti sitovia, silti kaikki jäsenvaltiot ovat ne hyväksyneet. Lisäksi ne ovat poliittisesti sitoutuneet edistämään vammaisten henkilöiden tasa-arvoisuutta. Uuden riippumattoman Euroopan vammaisfoorumin velvollisuutena on toimia

kiinteässä yhteistyössä EU:n instituutioiden ja jäsenmaiden kanssa keskustellen vammaisten henkilöiden tarpeista, arvoista ja mielipiteistä. (Sosiaali- ja terveysministeriö 1994, 1 - 27.) YK:n koulutusta koskevassa ohjeessa kehoitetaan jäsenvaltioita turvaamaan vammaisten henkilöiden yhdenvertaiset koulutusmahdollisuudet integroidussa ympäristössä kaikilla kouluasteilla (Sosiaali- ja terveysministeriö 1994, 14).

Euroopan yhteisöjen komission uusi tiedonanto vammaisten yhtäläisistä mahdollisuuksista sisältää uuden tavan ajatella vammaisten asemaa yhteiskunnassa. Tiedonannon tarkoituksena on kiinnittää enemmän huomiota vammaisuuden tarkasteluun, oikeuksiin perustuvien yhtäläisten mahdollisuuksien näkökulmasta sekä jäsenvaltioissa että yhteisötasolla. Uudessa vammaisstrategiassa painotetaan entistä voimakkaammin tarvetta tunnistaa ja poistaa yhtäläisten mahdollisuuksien sekä täysipainoisen elämän ja osallistumisen tiellä olevat esteet. Yhtäläisten mahdollisuuksien politiikka painottaa kaikkien yksilöllistä osallistumista yhteiskunnassa. YK:n yleiskokous hyväksyi vammaisten yhtäläisiä mahdollisuuksia koskevan yleisohjeen vuonna 1993. (Euroopan unioni ja yhtäläisten mahdollisuuksien vammaispolitiikka.) Ikosen (2000, 146) mukaan monet YK:n yleiskokouksen 1993 Standard Rules -asiakirjan tavoitteet ovat vielä Suomessakin saavuttamatta.

Eurooppa-neuvoston työllisyyttä koskevassa Luxemburgin huippukokouksessa marraskuussa 1997 päätettiin, että jäsenvaltiot laativat EU:n suuntaviivojen ja talouspolitiikan yleislinjojen mukaisen kansallisen toimintasuunnitelman työllisyyden edistämiseksi. Suomi hyväksyi oman toimintasuunnitelman huhtikuussa 1998. Suunnitelmassa huomioidaan vajaakuntoiset esimerkiksi kiinnittämällä huomiota työttömien aktivoimiseen, työmarkkinoiden toimivuuteen ja vajaakuntoisten henkilöiden työnhakutilanteen parantamiseen muun muassa mahdollistamalla niin sanotusti eläkkeen lepäämään jättäminen. (Tenhunen 1998, 4 - 5.) Euroopan unionin tärkein tavoite sosiaalipolitiikan valkoisen kirjan mukaan on entistä parempien ja pysyvämpien työpaikkojen luominen (Ikonen 1996, 9).

Vammaisten ja vajaakuntoisten henkilöiden syrjäytymiseen työelämässä ja varhain eläkkeelle jäämiseen halutaan muutosta. Syrjäytyminen työmarkkinoilta merkitsee myös psyykkisten, sosiaalisten ja taloudellisten ongelmien kasautumista. Seurauksena voi olla sosiaalisen toimintakyvyn heikkeneminen ja elämänhallinnan ongelmia. Vammaisten ja vajaakuntoisten henkilöiden integroimiseksi työelämään on tarpeen kehittää uusia työllistymis- ja koulutusmalleja sekä tukimenetelmiä, jotka valmentavat yksilöä työelämään. Tässä voidaan hyödyntää joustavia koulutuksen muotoja kuten oppisopimuskoulutusta. Vammaisten ja vajaakuntoisten henkilöiden työelämään siirtymismahdollisuudet uudistuvat ja kehittyvät erilaisten projektien vauhdittamina. Pourun (1997) mukaan ensiaskeleena vammaisten henkilöiden työllistymisessä on herättää motivaatio työhön, pois eläke- ja kortistokierteestä.

2.2.3 Vammaisten henkilöiden työllistämiprojekteja

Monilla vammaisilla on edelleenkin vammattomiin kansalaisiin verrattuna varsin rajalliset koulutusmahdollisuudet. Koulutus- ja tukijärjestelmät ovat usein puutteellisia eivätkä vastaa vammaisen henkilön yksilöllisiä tarpeita. Työtilaisuuksien saaminen on edelleen ongelmallista vammaisille henkilöille. Paitsi että heidän työttömyysprosenttinsa on huomattavasti keskimääräistä suurempi, he ovat usein työttömiä tavallista pidempiä jaksoja. Vammaisen henkilön on muita vaikeampi taistella työmarkkinoilla hyvistä työpaikoista. Tasavertaisten koulutus- ja työtilaisuuksien esteiden poistaminen vammaisilta henkilöiltä on tavoitteena EU:n HORIZON -projekteissa. Niissä keskitytään muun muassa ammatillisten koulutusohjelmien kehittämiseen.

Koulutus ei kuitenkaan yksin riitä auttamaan vammaisia henkilöitä työmarkkinoille pääsemisessä. Tarvitaan myös erilaisia tukitoimia sekä tehokkaampaa tiedotusta. Ennakkoluulot vammaista työntekijää kohtaan johtuvat usein tietämättömyydestä, joten tiedottamisella vammaisuudesta on tärkeä merkitys integraation edistymisen ja toteutumisen kannalta. Tärkeää integraation onnistumisen kannalta on myös vammaisten itsensä aktiivinen

osallistuminen, sillä he ovat parhaita asiantuntijoita pohdittaessa ratkaisuja siirtymisestä työelämän alueille.

Jyväskylän yliopiston täydennyskoulutuskeskus järjestää Euroopan sosiaalirahaston tuella ainutlaatuista turvalvojakoulutusta vammaisille ja vajaakuntoisille henkilöille. Koulutusmuotona on oppisopimuskoulutus. Turvalvojakoulutuksen avulla pyritään luomaan pysyviä työpaikkoja uudella työalalla sellaisille vammaisille ja vajaakuntoisille henkilöille, joilla on erityisiä vaikeuksia työmarkkinoilla ja jotka kykenevät tekemään työtä. Turvalvojakoulutus toteutetaan ESR:n sekä Suomen työministeriön ja opetusministeriön yhteisesti rahoittamana projektina vuosina 1997 - 2000. Se kuuluu EU:n Employmentaloitteen Horizonprojekteihin, joiden tavoitteena on parantaa työmarkkinoiden toimivuutta, tukea ihmisten omatoimisuutta ja -aloitteellisuutta, osallistumista sekä ehkäistä syrjäytymistä. Idea turvalvojakoulutukseen lähti liikkeelle Saksasta, missä liikuntavammaisia henkilöitä toimii turvalvojina tavarataloissa.

Ajatus vammaisten henkilöiden toiminnasta avoimilla työmarkkinoilla on vielä tuore ja vailla vakiintuneita käytäntöjä, vaikka Suomi on hyväksynyt (mm. asetuksella 218/86) vajaakuntoisten henkilöiden ammatillista kuntoutusta ja työllistämistä koskevan ILO:n yleissopimuksen. Sopimuksessa pyritään edistämään vajaakuntoisten henkilöiden työllistämismahdollisuuksia avoimilla työmarkkinoilla. Vammaisten henkilöiden työllistyminen avoimille työmarkkinoille on myös merkittävä sosiaalisen vastuun osa-alue. (Ikonen 2000, 146.)

2.3 Aikaisempia tutkimuksia

Mannila (1993, 29) tutkimuksessaan Työhistoria ja syrjäytyminen pohtii, että vammaistutkimuksessa deprivaaationäkökulma on kenties otettu lähtökohdaksi liian usein ja empiirinen tarkastelu liian harvoin. Integraation kannalta on nähty segregaaation ja integraation vastakkaisuus: relevanttia ei ole esimerkiksi vain asumistaso vaan se, asutaanko muun väestön kanssa

yhdessä vai heistä erillään. Näkökanta on aiheellinen tarkasteltaessa syrjäytymistä sosiaalisena prosessina.

Loijaksen (1994) tutkimuksessa vammaisten nuorten elämänhallinnasta ja elämäkulusta vammaiset nuoret kokivat itsensä kykenemättömiksi töihin. Siksi he eivät olleet hankkineet koulutusta tai työkokemusta, joten heidän voidaan katsoa syrjäytyneen työmarkkinoilta.

Toivonen ja Haapasalo (1995) tarkastelivat Invalidiliiton ammatillisista oppilaitoksista valmistuneiden henkilöiden (N=17) selviytymistä ja työhön sijoittumista. Tutkimuksessa haastateltiin myös neljää työnantajaa. Seurantatutkimuksessa hyödynnettiin Sinisalonen käyttämää työuraluokitusta. Uralinjat olivat: *vakaa, salpautunut, epävakaa ja koulutusura*. Toivonen ja Haapasalo toteavat pohdinnassaan, että uralinjat eivät ole pysyviä, vaan niissä tapahtuu liikehdintää sekä ylös- että alaspäin. Ylöspäin liikehdintään oli vaikuttanut muun muassa henkilön määrätietoinen työ työn saamiseksi. Alaspäin liikehdinnän syynä oli huono yleinen työtilanne tai henkilön oma päätös jäädä eläkkeelle tai vetäytyä työn aktiivisesta tavoittelusta. Salpautuneelle uralle olivat yleensä päätyneet nuoret miehet. Terveystila vaikutti työnhakuun ja selviytymiseen. Vakaalla uralla olleet henkilöt kokivat vamman tai sairauden haitat vähäisemmäksi kuin muut. Vakaalla tai koulutusuralla olleet kokivat mielialansa paremmaksi kuin salpaantuneella ja epävakaalla uralla olleet. Oma aktiivisuus on aina paras tae työpaikasta. Työnantajat olivat tyytyväisiä vajaan kymmeneen työntekijöihinsä.

Seuri et al (1996) tutkivat liikuntavammaisia henkilöitä työelämässä. Tutkimus kartoitti työssä käyvien fyysisesti vammaisten henkilöiden tyytyväisyyden kokemista. Tutkimuksen mukaan vammautumisen jälkeen ammatillista koulutusta oli hankkinut 27 % kaikista tutkituista ja 64 % niistä, joiden vamma ei ollut synnynnäinen. Valtaosa tutkituista oli sitä mieltä, että vamma oli vähentänyt heidän koulutustaan. Vamman koulutusta rajoittavana tekijänä kokivat etenkin nuoret ja ne, joilla oli synnynnäinen vamma verrattuna heihin, joiden vamma oli ilmaantunut syntymän jälkeen.

Pyörätuolia käyttävien henkilöiden ammatin vaihtaminen edellä mainitun tutkimuksen mukaan oli harvinaisempaa kuin muilla. Suurin osa tutkimukseen osallistuneista teki työtä pääasiassa istuen. Suurin osa tutkituista koki oman työnsä varsin myönteisenä. He olivat hyvin selvillä siitä, mitä heidän odotetaan saavan työssään aikaan. Yli puolet tutkituista kokivat voivansa vaikuttaa itseään koskeviin asioihin. 87 % tutkituista ilmoitti olevansa tyytyväisiä työhönsä. Vain kaksi prosenttia ei pitänyt työtään tärkeänä. Tutkimuksen mukaan työympäristössä oli jouduttu tekemään vain vähän muutoksia, jotka helpottavat vammaisten liikkumista työpaikalla. Muutoksia oli tehty useammin miehille sekä myöhemmin vammautuneille kuin synnynnäisesti vammaisille. Tärkeimmät motiivit työlle olivat toimeentulon hankkiminen ja elämän sisällön rikastuttaminen. Työssä tärkeintä oli työpaikka itse ja usein miten he kokivat työnsä varsin mielenkiintoisena. Silti vammaisilla työntekijöillä on suhteellisen paljon psyykkistä oireilevuutta.

Kokkonen et al (1991) tutkivat synnynnäisesti liikuntavammaisten henkilöiden myöhäisennustetta. Raportin ensimmäisessä osassa tarkasteltiin synnynnäisesti liikuntavammaisten henkilöiden sosiaalista selviytymistä. Tutkimuksessa haluttiin selvittää liikuntavammaisten (lähinnä CP-vammaisten) nuorten aikuisten sosiaalista selviytymistä, invaliditeettia ja työkykyä. Tutkimusryhmän nuoret eivät poikenneet vertailuryhmän nuorista koulutuksen linjavalinnoissa, paitsi että tutkimusryhmän nuoret valitsivat kaupallisen alan suhteessa useammin kuin vertailuryhmän nuoret. Liikuntavammaisten nuorten sosiaalinen kehitys oli merkittävästi hitaampaa kuin vertailuryhmän nuorten kehitys. Ryhmien harrastuksissa ei todettu muuta merkittävää eroa kuin se että liikuntavammaisilla nuorilla oli vähemmän liikunnallisia harrastuksia. Yhteiskunnan asennoituminen vammaisiin nuoriin edelleen suosii passiivisuutta (eläke, kouluttamattomuus), jolloin kehittyä helposti kierre, joka johtaa monen vammaisen syrjäytymiseen.

Kokkonen et al (1991) selvittävät synnynnäisesti Liikuntavammaisten henkilöiden myöhäisennuste –raportin toisessa osassa invaliditeettia ja

työkykyä. Tutkimukseen osallistuneet nuoret aikuiset olivat kokeneet pitkäaikaistyöttömyyttä noin kaksi kertaa enemmän kuin vertailuryhmän nuoret. Tutkimuksessa todetaan kuitenkin, että työelämä näytti hyväksyneen liikuntavammaiset kohtuullisesti, sikäli kun he sinne ohjautuivat. Tutkittavien työpaikat eivät poikenneet laadultaan vertailuryhmän työpaikoista, eivätkä tutkittavat ajautuneet tavallista useammin julkisen sektorin työpaikkoihin. Työelämässä syrjäytyminen liittyi tutkimuksen mukaan kotona asumiseen ja heikkoon sosiaaliseen kehitykseen.

Liikuntavammaisten eläkkeelle siirtyneiden henkilöiden ongelmia edellä mainitun tutkimuksen mukaan olivat eristäytyneisyys, sosiaalisten kontaktien vähyys ja omanarvontunnon puuttuminen. Eläkkeelle siirtymistä ja toimeentuloa edistäväksi seikaksi tutkimuksessa todettiin joutilaat välivuodet koulun loppumisen jälkeen, jolloin elämänura ja elämäntapa muotoutuvat. Joutilaat välivuodet siis vierottavat työelämästä ja lisäävät kynnystä sinne palaamiseen. Tutkimus korostaa myös eläketurvan liiallista käyttöä toimeentulona, ja ehdottaa yhteiskunnan muita tukimuotoja kuten koulutusta asumistukea työkyvyttömyyseläkkeen sijaan.

Salmisen et al (1993) tutkimuksessa Alaraajahalvautunut ja työ selvitettiin 99 suomalaisen selkäydinvamman vuoksi alaraajahalvautuneiden työssäolon yleisyyttä. Heistä oli miehiä 82 ja naisia 17. Tutkimuksen mukaan suomalainen alaraajahalvautunut henkilö on harvemmin työssä kuin esimerkiksi hänen yhdysvaltalainen, saksalainen, sveitsiläinen tai japanilainen kohtaloverinsa. Tutkimuksen tarkoituksena oli selvittää, johtuuko vähäinen työelämään osallistuminen huonosta terveydentilasta vai uudelleenkoulutuksen puutteesta. Ennen vammautumista kaikki työikäiset tutkittavat olivat olleet työkykyisiä ja he olivat olleet vakituisessa työssä, tilapäistöissä, kotirouvina tai opiskelijoina. Tutkimushetkellä 20 henkilöä oli ansiotyössä, joista kaikki 13 kokopäivätyössä olevista oli miehiä. Ansiotyössä olevista henkilöistä yhdeksän oli työllistynyt ilman uudelleenkoulutusta, mutta ei täysin entiseen työhönsä. Uudelleenkoulutus oli toteutunut suhteellisen harvoin ja ainoastaan miesten kohdalla. Niillä henkilöillä, joilla oli kiinnostusta palata työelämään, oli muita useammin koulutusta 10 vuotta tai enemmän ja

he olivat myös nuorempia kuin työstä kiinnostumattomat henkilöt. Tässä peruskoulutuksen pituus oli selvästi yhteydessä työhön paluuseen. Tutkimus osoitti, että useimmat tutkittavat olisivat olleet uudelleen koulutuksen tarpeessa.

Edellä mainitun tutkimuksen mukaan Suomessa kuntoutusta on akuuttivaiheen jälkeen toteutettu paljolti erillisinä toimenpiteinä ilman kiinteätä kokonaissuunnitelmaa. Sillä arveltiin olleen vaikutusta alaraajahalvautuneiden henkilöiden vähäiseen työllistymiseen. Muina syinä mainittiin sopimattomat työolosuhteet, kuten vaikeus liikkua pyörätuolilla työpaikalla. Tutkimuksessa korostettiin, että tehtävät, joissa vammautuneet henkilöt toimivat, olivat hyvinkin erilaisia ulottuen teollisuustyöstä henkiseen työhön. Erityistä ”vammaisammattia” ei tutkittavilla näyttänyt olevan. Tärkeä työhön kuntoutumista edistävä tekijä on, että työ on tekijälleen mieluista ja tuottaa tyydytystä.

Lundälvin (1998) väitöskirjan tarkoitus on kuvata perusteellisemmin liikenteessä vammautuneen ihmisen elinehtoja ja traumaattisen elämänmuutoksen jälkeisiä eksistentiaalisia kysymyksiä eli vammautuneen sisäistä elämää. Kvantitatiivinen tutkimus perustuu kyselykaavakkeeseen, joka jaettiin yhteensä 1 425 liikenteessä vammautuneelle Suomessa ja Ruotsissa. Tutkimuksessa haastateltiin 20 vammaista, 10 Suomessa ja 10 Ruotsissa.

Väitöskirjan neljä täsmennettyä kysymyksenasettelua olivat: Minkälaisina liikenteessä vammautuneet kokevat elämäntilanteensa ja elinehtonsa onnettomuuden jälkeen? Mitä yhtäläisyyksiä ja eroja liikenteessä vahingoittuneiden elinehdoissa on Suomessa ja Ruotsissa (lähtökohtana vammaisten omat kokemukset)? Minkälaisia yksilöllisiä selviytymisstrategioita liikenteessä vammautuneet soveltavat arkielämässään? Minkälaisia resursseja liikenteessä vammautuneelle on tarjolla, jotta hän hallitsisi sosiaalisen tilanteensa? Lundälvin tutkimustuloksista käy ilmi, että liikenteessä vammautunut ihminen kohtaa onnettomuuden seurauksena huomattavia vaikeuksia ja joutuu järjestämään

uudelleen sisäisen elämänsä. Yksilötasolla koettelemukset olivat olleet suuria, mutta myös sosiaalinen verkosto joutui koetukselle. Perheellä ja läheisillä ystävillä oli ollut suuri merkitys vammaiselle.

Edellä mainitun tutkimuksen mukaan liikenteessä vammautuneet olivat kokeneet ja käsittäneet kykynsä hyvinvoinnin saavuttamiseen olevan melko rajoittuneet. He kokivat myös jääneensä paitsi minkäänlaisesta oikeus- ja palveluneuvonnasta. Myös kokemukset onnettomuuden jälkeen yhteistyöstä vakuutusyhtiöiden ja viranomaisten kanssa koettiin puutteellisina tai huonoina. Tärkeä tulos oli liikenteessä vammautuneiden oma käsitys työkyvystään: joka toinen kyselytutkimukseen vastanneista liikenteessä vammautuneesta ei ollut palannut työelämään ja suurempi osa naisista kuin miehistä koki, ettei pystyisi työhön. Tutkimus osoitti, että monet olivat onnistuneet selviytymään uudesta elämäntilanteestaan erilaisten selviytymisstrategioiden, pääasiassa tietynlaisen ihmisrakkauden, avulla. Tärkeitä tunteita vammaiselle mainittiin elämys, elinvoima ja arvostus. Haastatellut olivat osoittaneet aikaa myöten kasvavaa psyykkistä hyvinvointia.

Heiskanen (2000) kyselytutkimuksessaan Jyväskylän yliopiston täydennyskoulutuskeskuksen järjestämän turvavalvojakoulutuksen arvioinnista halusi selvittää, miten opiskelijat (N=10) olivat kokeneet koulutuksen. Tärkeimmät motiivit koulutukseen osallistumiseen olivat halu vaihtaa tai hankkia uusi työpaikka, itsensä kehittäminen, työttömyys tai työttömyysuhka sekä halu vaihtaa ammattia. Koulutussisällöt koettiin pääsääntöisesti monipuolisiksi ja järkevästi valituiksi ja niiden koettiin muodostavan ehjän kokonaisuuden ja olevan käytännöllisiä. Koulutusmenetelmät koettiin monipuolisina ja oppimistavoitteiden saavuttamista tukeviksi. Koulutuksen tavoitteet tehtiin opiskelijoiden mielestä selviksi. Kuitenkin opiskelijat kokivat saaneensa liian vähän henkilökohtaista ohjausta, joten tällä osa-alueella koulutuksen järjestäjillä on kehitettävää.

Edellä mainitussa tutkimuksessa koulutuksen laatua arvioitaessa opiskelijat kokivat, että vuorovaikutus kouluttajien ja toisten osallistujien kanssa oli

avointa, kouluttajat olivat asiantuntemukseltaan päteviä ja kouluttajien koulutustaidot olivat korkeatasoisia. Osallistujia kohdeltiin opiskelijoiden mielestä tasavertaisesti. Oppimateriaalit tukivat tavoitteiden saavuttamista ja koulutusjärjestelyt toimivat sujuvasti. Opiskelijat kokivat voivansa vaikuttaa koulutuksen toteutukseen.

Edelleen kysyttäessä omaa oppimista koulutuksen aikana, opiskelijat kokivat asiantuntemuksensa lisääntyneen taitojen kehittymisenä ja monipuolistumisena. Lisäksi omaan työhön sitoutuminen lisääntyi ja samalla työn tuottavuus kasvoi. Käsitteiden vartiointi- ja valvomotyöskentelystä käytännössä kirkastui sekä vartiointi- ja valvomotyön osaaminen lisääntyi. Opiskelijat kokivat myös asiantuntemuksensa alan lainsäädännöstä parantuneen ja laitteiden tuntemuksen kehittyneen. Taidot hälytysten kulloinkin edellyttämään yhteistyöhön ja tiedottamiseen paranivat. Koulutuksen vaikutuksia arvioitaessa todettiin, että alle 30 %:lla halu itsensä jatkokouluttamiseen ja kehittämiseen kasvoi paljon ja yli 40 %:lla jonkin verran. Opiskelijoiden valmiudet arvioida omia heikkouksia ja vahvuuksia kasvoivat. Itsevarmuus lisääntyi, vastuuntuntoisuus ammatillisesta osaamisesta lisääntyi ja sosiaaliset taidot kehittyivät. Hyvä tulos oli myös, että opiskelijoiden ennakkoluulottomuus lisääntyi.

Kollanus & Silvennoinen (1998) tarkastelevat arviointitutkimuksessaan oppisopimuskoulusta lisäkoulutuksena, jonka kohderyhmänä olivat työttömänä olevat ammattikoulutetut alle 25-vuotiaat nuoret. Oppisopimuskoulutukseen hakeutumisen virikkeenä yli puolella opiskelijoista oli ollut työnantajan ehdotus ja 18 %:lla työvoimatoimisto. Olennaisena syynä oppisopimuksen tekoon kahdella kolmasosalla oli oppisopimuksessa saatava koulutus. Lisäkoulutukseen oli valikoitunut keskiasteen ammatillisen tutkinnon suorittaneita nuoria (89%). Enemmistö oppisopimuksista tehdään alle kymmenen hengen työpaikoilla. Naisten oppisopimustyöpaikat ovat keskimäärin pienempiä kuin miesten, mikä voi selittyä naisten ja miesten valikoitumisella eri toimialoille. Lisäkoulutuksen merkitystä yksilötasolla arvioitaessa useimmat opiskelijat olivat tyytyväisiä lisäkoulutukseen.

Tärkeimpänä perusteena on sen avulla auennut työpaikka. Lisäkoulutus toimi tutkimuksen mukaan paremmin miehillä kuin naisilla.

2.4 Yhteiskunnallisen integraation teoria tutkimuksen taustana

Tässä tutkimuksessa tarkastellaan vammaisten ja vajaakuntoisten henkilöiden työllistymisen mahdollisuuksia ja esteitä. Siksi tutkimuksen taustaksi nousi luontevasti yhteiskunnallisen integraation teoria.

Ikosen (2000, 120) mukaan vammaisten ihmisten asema Suomessa ja yleensä Euroopassa on parantunut viime vuosikymmenten aikana, mutta vammaisten henkilöiden integroituminen yhteiskuntaamme on toteutunut kuitenkin vasta teoriassa ja hyvänä tahtona ihmisten mielissä.

Moberg (1998, 136) toteaa, että todellista integraatiota ovat sosiaalinen ja yhteiskunnallinen integraatio. Integraatioideologian taustalla on pyrkimys vammaisten henkilöiden tasa-arvon ja oikeuksien turvaamiseen. Integraatio poliittisena käsitteenä on tavoite, demokraattisiin ihanteisiin perustuva tila, jota kohti yhteiskunnassa ja koululaitoksessa olisi pyrittävä. Integraation tulisi kuulua jo kasvatusympäristöön ja yhteisössä yksilöiden välisen erilaisuuden hyväksymiseksi ja yhteisön yhteenkuuluvaisuuden lisäämiseksi. (Moberg 1998, 136 - 139.)

Yhteiskunnallisen integraation ajatusta voidaan lähestyä konstruktionistisen ajatusmallin, vammaisuuden diskursiivisen lähestymistavan sekä vammaisuuden sosiaalisen mallin kautta. Näiden sosiaaliseen konstruktionismiin pohjautuvien mallien tarkoituksena on Vehkakosken (1998, 99) mukaan poistaa yhteiskunnallista epäoikeudenmukaisuutta materiaalisia esteitä poistamalla (sosiaalinen malli) ja symbolien uudelleenluomisen kautta (diskurssianalyttinen lähestymistapa).

Konstruktionistinen lähestymistapa näkee vammaisuuden sosiaalisesti luotuna ilmiönä, jonka merkitys vaihtelee ajan, paikan ja määrittelijöiden

mukaan (Vehkakoski 1998, 88). Erilaiset yhteisöt määrittelevät omat normaaliuden ja hyväksyttävän ihmisen kriteerit. Länsimaisissa yhteiskunnissa arvostetaan älyllisiä taitoja, joten niiden puute vammauttaa ihmistä enemmän kuin kehitysmaissa, joissa ihmisiltä edellytetään enemmän fyysistä kyvykkyyttä. (Vehmas 1998, 104.)

Vammaisuuden diskursiivisen lähestymistavan näkemys on kielen valta muovata ajatuksia, tulkintoja ja ilmiöitä. Erilaiset puhetavat muokkaavat mielikuviamme vammaisuudesta ja vammaisista ihmisistä. Tavoitteena on vammaisia ihmisiä alistavien puhetapojen paljastaminen, leimautumisen välttäminen ja tarkoituksenmukaisten käsitteiden ja puhetapojen luominen. (Vehkakoski 1998, 92 - 93, 98.)

Vammaisuuden sosiaalisessa mallissa vammaiset ihmiset kuvataan vähemmistöksi, jonka huono taloudellinen ja koulutuksellinen asema sekä heikko työllisyystilanne perustuvat esimerkiksi yhteisön epäoikeudenmukaiseen erotteluun. Vammaisuutta ei nähdä yksilön patologisena ominaisuutena, vaan sosiaalisten instituutioiden ja rakennetun ympäristön muokkaamana tilana. Vammaisten ihmisten asemaa verrataan muiden vähemmistöryhmien, esimerkiksi etnisten vähemmistöjen, tilanteeseen. Sosiaalinen malli korostaa täyttä integraatiota, jonka edellytyksenä ei pitäisi olla vammaisten ihmisten normalisoituminen, vaan yhteisön normalisoituminen vastaanottamaan erilaiset ihmiset heidän tarpeineen ja oikeuksineen. Vammaiset ihmiset tulisi hyväksyä sellaisina kuin he ovat, huolimatta siitä, sopivatko he aina yhteiskunnan asettamiin esioletuksiin. Lisäksi tulisi parantaa erilaisten ihmisten mahdollisuuksia osallistua yhteiskuntaan luomalla diskriminaatiota estäviä ja ihmisoikeudet takaavia kansalaisyhteisöjä. (Vehkakoski 1998, 88 - 97.)

Puhuttaessa yhteiskunnallisesta integraatiosta täytyy muistaa, että kaikki vammaiset henkilöt eivät halua sulautua ei-vammaisten muokkaamaan yhteiskuntaan, vaan valitsevat mieluummin oman, erillisen sosiaalisen elämänsä (Vehkakoski 1998,100).

3 OPPISOPIMUSKOULUTUS JA TURVAVALVOJA -PROJEKTI

3.1 Oppisopimuskoulutus

Oppisopimuskoulutukseen liittyy usein mielikuva oppipoika-kisällijärjestelmästä. Oppisopimuskoulutus on ammattikoulutuksen vanhin muoto ja monilla aloilla järkevä tapa oppia ammatti, koska pätevyudet usein hankitaan työtä tekemällä (Silvennoinen & Kivirauma 1992, 24 - 25).

Oppisopimuskoulutuksella tarkoitetaan työn kautta oppimista. Opiskelija suorittaa ammattitutkinnon tai lisäopintoja pääosin työtehtävissä, joissa saatua oppia täydennetään teoriaopinnoilla. Oppisopimuskoulutuksen etuna on sen yksilöllisyys, joustavuus ja käytännönläheisyys. Ammatillinen osaaminen toteutetaan yhdistämällä käytäntö ja teoria. Oppisopimusmuodot ovat yksilölliset, sillä koulutus suunnitellaan yhteistyössä opiskelijan, yrityksen, oppilaitoksen ja oppisopimustoimiston kanssa. Toimiva ja tiivis yhteistyö yhteistyökumppaneiden välillä on tärkeää. Oppisopimustoimisto on opetusministeriön, opetushallituksen ja oppisopimuspiirin johtokunnan alainen toimielin. Oppisopimuskoulutuksen paikallishallinnon järjestäminen on kunnallinen tehtävä, jota oppisopimustoimisto toteuttaa alueellisesti. Oppisopimuksen erikoisuutena on sen toimiminen opiskelijan ja työnantajan välisenä työ- ja koulutussuhteena. Työsuhde on määräaikainen ja siinä noudatetaan alan työehtosopimusta. (Pirkanmaan Oppisopimustoimisto 1996, 3, 23.) Oppisopimuskoulutuksen yksi keskeinen piirre on se, että sopimus on työsuhde ja siitä maksetaan työehtosopimuksen (TES) mukaista palkkaa (Kollanus & Silvennoinen 1998, 25). Turvalvojo-opiskelijoilla on aikaisempi ammatti, mutta he ovat vammautumisen seurauksena tai työttömyyden vuoksi hakeutuneet turvalvojakoulutukseen, joka on ammatillista lisäkoulutusta.

Nykyisen nopean teknisen kehityksen vallitessa syntyy jatkuvasti uusia haastavia ammattitaitovaatimuksia, joita vastaavaa koulutusta ei voida hoitaa

kiinteämuotoisella koulutusjärjestelmällä. Tarvitaan koulutuskysyntään nopeasti ja joustavasti reagoivaa oppisopimuskoulutusta. (Taanila 1990, 178.) Oppisopimuskoulutus eroaakin merkittävästi muusta työvoimapolitiittisin perustein annettavasta koulutuksesta muun muassa solmittavan työsuhteen vuoksi (Kollanus & Silvennoinen 1998, 63).

Työministeriö ja opetusministeriö päättivät resursoida varoja oppisopimuksen markkinointiin, esimerkkinä keväällä 1997 toteutettu valtakunnallinen ”*Oppisopimus on silta tulevaisuuteen*” -tiedotuskampanja. Kampanjalla pyrittiin lisäämään työnantajien tietämystä oppisopimuksesta. (Kollanus & Silvennoinen 1998, 9, 40.)

Oppisopimuskoulutus on hyödyllinen työnantajalle, sillä hän voi kouluttaa työntekijän tiettyyn työtehtävään. Opiskelija hyötyy oppisopimuksesta käytännön harjoittelun ja työskentelyn pohjana olevan tiedon yhdistämisen avulla. Opiskelija saa jatkuvasti välitöntä palautetta työskentelystään ja pystyy muuttamaan ja kehittämään toimintaansa. Usein työntekijä oppisopimuksen päätyttyä solmii uuden työsuhteen työnantajan kanssa. Oppisopimuskoulutuksen tarjonnan vähäisyys ja kapea-alaisuus rajoittaa kuitenkin vielä henkilöiden mahdollisuuksia valita eri alojen opiskelua. Koulutusmuodon hyvänä puolena on, että opiskelija pääsee heti käytännön töihin esimerkiksi pitkittyneen työttömyyden jälkeen, mikä voi motivoida henkilöä myös aktiiviseen opiskeluun. Yksilöllisten ja joustavien toiminta- ja ratkaisumahdollisuuksien vuoksi oppisopimuskoulutus sopii hyvin vammaisten ja vajaakuntoisten henkilöiden koulutusmuodoksi.

Henkilökohtainen opetussuunnitelma (HOPS) on opiskelijan henkilökohtainen ”matkavakuutus”. HOPS muodostuu opiskelijan ja työpaikan tarpeista ja tavoitteista ja opetussuunnitelmien perusteista sekä oppilaitosten tarjonnasta. (Pirkanmaan Oppisopimustoimisto, 1996, 11.) HOPSia laadittaessa huomioidaan opiskelijan vahvuudet ja heikkoudet, joiden kehittämiseksi HOPS perustuu. HOPS ei ole valmis asiakirja, vaan se ”elää” koulutuksen edetessä ja opiskelijan kokonaisvaltaisen kehityksen mukana.

Oppisopimuskoulutus on yksi keino vammaisen tai vajaakuntoisen henkilön integroimiseksi koulumaailmaan, työelämään ja yhteiskuntaan. Vammaisten henkilöiden työllistymisen suurimpana esteenä on pidetty työelämän kielteisiä asenteita. Kun vammaisen henkilö tulee työyhteisön jäseneksi, se vaatii myönteistä asennetta sekä vammaiselta henkilöltä että muulta työyhteisöltä. Pelkän läsnäolon sietämisen lisäksi olisi tärkeää, että vammaisella työntekijällä olisi tasa-arvoinen jäsenyys työyhteisössä. Työntekijöiden tulisi nähdä uusi työntekijä tiimiin jäsenenä, joka antaa oman panoksensa työyhteisön jäsenenä. Työnantajan tehtävänä on perehdyttää opiskelija työyhteisön tapoihin. Tärkeää olisi nähdä vammaisen henkilö persoonana, jolla on vammaisuuden lisäksi monia muita ominaisuuksia.

3.2 Turvavalvoja-projekti

Turvavalvoja-projektin tarkoituksena on edistää vammaisten ja vajaakuntoisten aikuisten koulutus- ja työllistymismahdollisuuksia sekä selvittää koulutukseen ja työelämään siirtymiseen liittyviä esteitä, kuten asenteita. Jyväskylän yliopiston täydennyskoulutuskeskus järjesti 15 opintoviikon laajuista koulutusta, joka sisälsi oppisopimuksen mukaisen työssä oppimisen ja lähikoulutusjaksoja. Oppisopimuskoulutuksen katsottiin soveltuvan hyvin vammaisten ja vajaakuntoisten henkilöiden opiskelu- ja työmuodoksi. Koulutus kesti yhden vuoden. Jos työnantaja on tyytyväinen opiskelijan työpanokseen ja opiskelija haluaa, opiskelijalla on mahdollisuus solmia uusi työsopimus työnantajan kanssa.

Turvavalvojakoulutus on yksi EU:n Employment-aloitteen Horizon-projekteista. Turvavalvoja-projektin tavoitteena on parantaa työmarkkinoiden toimivuutta, tukea ihmisten omatoimisuutta, oma-aloitteellisuutta ja osallistumista sekä ehkäistä syrjäytymistä. Projekti pyrkii tarjoamaan kestäviä työllistämismahdollisuuksia sellaisille vammaisille ja vajaakuntoisille henkilöille, joilla on erityisiä vaikeuksia työmarkkinoilla, mutta jotka kykenevät tekemään työtä. EU-projektien tavoitteena on edistää suvaitsevuuutta

erilaisuutta kohtaan työpaikoilla. EU-projekti mahdollistaa myös monikansallisen yhteistyön partneritoiminnalla.

Turvavalvojakoulutuksen kohderyhmänä ovat henkilöt, joiden on ylitettävä suuria esteitä integroituaan työelämään, kuten työttömänä tai eläkkeellä olevat vammaiset ja vajaakuntoiset henkilöt sekä pitkään työttömänä olleet ei-vammaiset henkilöt.

Lisäksi turvavalvojakoulutus- ja tutkimushankkeessa pohditaan ja selvitetään yksilöiden ja yhteisöjen käyttäytymistä erilaisuuteen suhtautumisen näkökulmasta. Yrityksiltä kaivataan tulevaisuudessa myös inhimillistä näkökulmaa. Vammaisten henkilöiden palkkaamisessa motivaationa ei saisi olla pelkästään lait ja asetukset. Työhönoton taustalla tulisi olla ennemminkin työnantajan sosiaalinen tietoisuus ja vastuu. (Littow, 1999. Keski-suomalainen 14.9.1999, 13.)

Turvavalvojakoulutus lähti liikkeelle liike-elämän ehdotuksesta. Idea syntyi sattumalta Anttilan tavaratalon turvallisuuspäällikkö Ilkka Hellgrenille, kun hän Saksassa tavaratalossa näki liikuntavammaisia turvavalvojia. Hellgren oivalsi, että tavaratalojen valvomot olisivat liikuntavammaisille tekniikan taitajille hyviä työpaikkoja. Työnantajat olivat kiinnostuneita tukemaan vammaisten ja vajaakuntoisten henkilöiden integroitumista työelämään. Tarjottaessa ideaa liikuntavammaisista turvavalvojista suomalaisille viranomaisille asennemuuri tuli vastaan. Viranomaiset olivat sitä mieltä, että vammaiset henkilöt kuuluvat eläkkeelle ja hallinnolliset asiat menisivät sekaisin, jos liikuntavammaiset henkilöt palaisivat takaisin työelämään. Hellgren otti yhteyttä Jyväskylän yliopiston täydennyskoulutuskeskukseen, jossa innostuttiin heti ideasta. Uudenmaan lääninhallitus hankki idealle kansallisen rahoituksen, jotta ideaa voitiin alkaa toteuttamaan työvoimapolitiittisena aikuiskoulutuksena. (Kaisanlahti, A. 1998. Vähittäiskauppa –lehti 5/1998, 39-42. Lensu, T., Radio Suomen EuroSuomi-lähetys.)

Ennen turvalvoja-projektin alkamista työttömyys lähti Suomessa vuonna 1990 hurjaan nousuun. Työttömien määrä kasvoi vuonna 1993 yli viisin kertaiseksi vuoteen 1990 verrattuna. Vuonna 1994 työttömiä oli keskimäärin eniten eli 456 000. Työssä olevien määrä työvoimassa väheni vuosina 1990-1994 2 487 000:sta 2 024 000:een. (Aho, Halme, Nätti 1999, 28). Turvalvoja-projektin ajoituksella oli siis sosiaalinen tilaus yhteiskunnassamme.

4 TUTKIMUKSEN TEKO

4.1 Tutkimustehtävät

Tutkimuksen tarkoituksena on ensinnäkin saada yksityiskohtaista ja kuvailevaa tietoa vammaisten ja vammautuneiden henkilöiden selviytymisestä ja työhön sijoittumisesta turvalvoajakoulutuksen kautta. Toiseksi tutkimuksella pyritään selvittämään, mitä esteitä vammaisen tai vajaakuntoinen henkilö kohtaa etsiessään pysyvää työpaikkaa vapailta työmarkkinoilta, sekä millaisia asenteita kohdistuu vammaiseen henkilöön työmarkkinoilla. Kolmanneksi tavoitteena on selvittää oppisopimuskoulutuksen mahdollisuuksia auttaa vammaisia ja vajaakuntoisia henkilöitä pääsemään pysyvästi kiinni työhön ja normaaliyhteiskuntaan. Tavoitteena on siis tehdä tutkimusta vammaisten ja vammautuneiden henkilöiden integroitumisesta oikeaan työhön Suomessa. Yksilötasolla tarkastellaan henkilöiden kokemuksia työpaikassa olemisen eduista ja haitoista sekä tuesta työpaikalla.

Tämän tutkimuksen tavoitteena on saada vammaisten ja vajaakuntoisten henkilöiden ääni kuulumaan heidän koulutusta ja työllistymistä koskevissa asioissa. Halusin selvittää, mitä mieltä vammaiset ja vajaakuntoiset henkilöt ovat työllistymisestä avoimille työmarkkinoille eläkkeellä olemisen tai eläkkeelle siirtymisen sijaan. Tavoitteena oli myös pohtia, onko

oppisopimuskoulutus hyvä keino vammaisten ja vajaakuntoisten henkilöiden kiinnittymisessä pysyvästi työelämään ja sitä kautta integroitumaan yhteiskuntaan.

4.2 Tutkimusmenetelmä

Yleistä laadullisesta tutkimuksesta

Laadullisissa tutkimuksissa lähestymistapa on empiirinen, luonnollinen. Tutkija on usein tutkittavien joukossa tai tekee esimerkiksi haastattelut itse. (Bogdan & Biklen 1998, 4.) Tutkimusote on induktiivinen eli se lähtee yksityisistä havainnoista liikkeelle ja päättyy yleisiin merkityksiin (Hirsjärvi, Remes, Sajavaara 1997, 253). Tutkija ikään kuin tekee palapeliä, jonka kuvaa hän ei etukäteen tiedä (Bogdan & Biklen 1998, 6 - 7). Laadullisessa tutkimuksessa aineiston pohjalta ei ole tarkoitus tehdä yhtä empiirisesti yleistettäviä päätelmiä kuin tilastollisessa tutkimuksessa. Tärkeää on, että analysoitava aineisto muodostaa kokonaisuuden, tapauksen. (Eskola & Suoranta 1998, 66.) Bogdanin & Biklen (1998, 38) mukaan laadullisessa tutkimuksessa tavoitteena on ymmärtää paremmin ihmisen käyttäytymistä ja kokemusmaailmaa. Tutkijat yrittävät ymmärtää prosessia, miten ihmiset rakentavat merkityksiä ja jäsentävät elämäänsä sekä sen jälkeen kuvata noita merkityksiä. Sosiaalisen muutoksen edistäminen tai sosiaalisen todellisuuden muuttaminen voi olla laadullisen tutkimuksen tavoitteena. (Bogdan & Biklen 1998, 38.)

Tapaustutkimuksesta

Päädyin tässä tutkimuksessa laadulliseen tapaustutkimukseen, koska halusin selvittää asiakkaiden omia kokemuksia ja koulutuksen vaikutuksia heidän elämäänsä. Kiinnostukseni kohteena oli myös tietyssä ympäristössä tapahtuva käytännön toiminta eli Jyväskylän yliopiston täydennyskoulutuskeskuksen järjestämä turvavalvojakoulutus. Tässä tutkimuksessa tarkastelen turvavalvojakoulutuksessa olevien henkilöiden arkielämän eri ulottuvuuksia ja tapahtumia. Tapaustutkimus on luonteva lähestymistapa turvavalvojakoulutuksen tutkimiseen, koska tavoitteena on

kokonaisvaltainen käytännön ongelmien tarkastelu ja kuvaus. Tapaustutkimuksen avulla turvavalvojakoulutuksessa olevien henkilöiden tilannetta on mahdollista ymmärtää syvällisemmin, ja saada tietoa siitä, miten opiskelijat itse tilanteensa kokevat. (Syrjälä 1996, 10 - 11.)

Laadullinen tapaustutkimus kohdistuu prosessiin ja koko ympäristöön. Tapaustutkimuksessa tutkija ja tutkittavat ovat vuorovaikutuksessa keskenään. (Syrjälä 1996, 14.) Tapaustutkimuksissa on perinteisesti tutkittu jotain tiettyä tapausta, jota on pyritty vertaamaan toiseen vastaavanlaiseen tapaukseen ja tekemään sen perusteella yleistyksiä (Bogdan & Biklen 1998, 60). Tässä tutkimuksessa en ensisijaisesti pyri vertaamaan tai etsimään samankaltaisuuksia vastaavanlaisten ilmiöiden välillä. Tavoitteena on kuvata tietyn ryhmän (turvavalvojakoulutukseen osallistuneet henkilöt) kokemuksia, joista voi olla hyötyä yritettäessä ymmärtää vammaisten ja vajaakuntoisten henkilöiden ajatuksia ja kokemuksia työelämään pääsemisestä. Osallistuin itse yhdelle opiskelijoiden lähikoulutusjaksolle keväällä 1999, jotta tutkittavien oli mahdollisuus tutustua minuun ennen haastattelujen tekemistä. Tästä ryhmästä poimin viisi (5) henkilöä, joita haastattelin.

Tapaustutkimuksen aineiston hankinnan haittapuolena voi olla tutkimukseen osallistuvien henkilöiden tilanteen muuttuminen tutkimuksen aikana. Siksi onkin otettava aineistoa kerätessä huomioon joustava tutkimussuunnitelma ja kerättävä aineistoa kunnes se on kattava (saturoitunut). Jos tutkijalla ei ole selvää päämäärää, tutkija saattaa kerätä aineistoaan enemmän tai vähemmän sattumanvaraisesti. (Bogdan & Biklen 1998, 62.)

Haastattelusta

Haastattelu on yksi laadullisen tutkimuksen yleinen keino hankkia kuvailevaa tietoa tutkimukseen osallistuvien henkilöiden omasta kokemusmaailmasta heidän omin sanoin kerrottuna. Haastattelut yleensä sovitaan haastateltavien kanssa etukäteen. Kun haastateltava ja tutkija eivät tunne toisiaan hyvin usein haastattelut alkavat kevyellä jutustelulla, jonka tarkoituksena on murtaa jää henkilöiden väliltä. Haastattelutapana voi olla avoinhaastattelu, tarkoin

jäsennetty haastattelu valmiine kysymyksineen tai näiden välimuotona teemahaastattelu. (Bogdan & Biklen 1998, 94-95.)

Tutkimusmenetelmäksi valitsin teemahaastattelun, koska tutkimukseen osallistuneita henkilöitä oli vähän, viisi henkilöä. Kohderyhmää oli tarkoituksenmukaista lähestyä keskustelunomaisesti, jolloin oli mahdollista rakentaa luottamuksellinen ilmapiiri haastateltavan ja haastattelijan välille. Haastateltavilla henkilöillä on kokemusta tutkittavasta aiheesta. Valitsin teemahaastattelun avoimen haastattelun sijaan, koska teemojen avulla voin varmistaa etukäteen määrättyjen asioiden käsittelyn. Kahdenkeskinen haastattelu mahdollisti keskustelun aikana tarkennuksien tai lisäkysymysten tekemisen eli haastattelijana saatoin varmistaa, että haastateltava ymmärtää kysymykset. (Eskola & Suoranta 1998, 86 - 88. Bogdan & Biklen 1998, 95.)

Teemahaastattelu on muodoltaan niin avoin, että siinä vastaaja pääsee halutessaan puhumaan varsin vapaasti, jolloin kerätty aineisto edustaa vastaajien puhetta itsessään. Toisaalta teemahaastattelussa käytettävät teemat takaavat sen, että jokaisen haastateltavan kanssa on puhuttu samoista asioista. Lisäksi teemat muodostavat konkreettisen kehyksen, jonka avulla satojen sivujen litteroitua haastatteluaineistoa voi lähestyä jäsentyneesti. (Eskola & Suoranta 1998, 88.)

Haastattelurunko muodostui seuraavista teemoista: *perhe ja asuminen, koulu-ura, vammautuminen, kokemukset työelämästä ja työttömyydestä, Turvavalvojakoulutus, oppisopimuskoulutus sekä tulevaisuuden haaveet ja painajaiset* (katso liite). Teemarunko toimi muistilistana haastattelutilanteessa.

Haastattelukäytännöt kannattaa testata ja hioa etukäteen. Muutaman esihaastattelun tekeminen on enemmän kuin paikallaan. Kannattaa käyttää muitakin kuin tuttuja henkilöitä, jotta haastattelijalla osaa varautua yllättäviinkin asioihin. Joskus juttua tulee haastateltavalta ikään kuin itsestään, joskus eteenpäin pääsy on vaikeaa. Esihaastattelussa tulee testatuksi myös nauhurin käyttöä. (Eskola & Suoranta 1998, 89 - 90.)

Varsinaisen aineiston lisäksi haastattelin maaliskuussa 1998 kuutta (6) turvavalvojakoulutukseen vuosina 1997 - 98 osallistunutta henkilöä. Tutkimuksen kohdejoukko ei vastannut tämän tutkimuksen "tarpeisiin" eli tutkimukseen osallistuneet henkilöt eivät olleet niin sanotusti vammaisia ja vajaakuntoisia ihmisiä, pikemminkin pitkäaikaistyöttömiä ja työelämässä "ikäsyrrittyjä" henkilöitä. Nämä haastattelutilanteet toimivat haastattelijalle esihaastatteluina ja arvokkaina oppimiskokemuksina.

4.3 Tutkimukseen osallistujat

Tutkimukseen haastattelin koulutussuunnittelijan ehdotuksesta ja opiskelijoiden suostumuksella viittä (5) Jyväskylän yliopiston täydennyskoulutuskeskuksen turvavalvojakoulutukseen vuosina 1998 - 1999 osallistunutta henkilöä, joista neljä (4) on miehiä ja yksi (1) nainen. Haastateltujen ikä oli raportointivuonna 22 - 43 vuotta (ka. 32.4).

Turvavalvojakoulutukseen valinnan kriteerinä oli henkilön vammaisuus tai vajaakuntoisuus. Haastatelluista kolme on syntymästään tai varhaislapsuudessa vammautuneita. Diagnooseina oli lievä CP-vamma ja vammaan liittyvä kuulovamma sekä selkäytimen pullistuma. Yksi haastatelluista on 1990-luvun alussa työtapaturmassa vammautunut, mistä aiheutui oikean käden ja polven vaurioituminen. Toinen henkilö vammautui samana vuonna äkillisesti sairastuttuaan. Kaksi haastatelluista liikkui pyörätuolilla.

Kolmella haastatellulla oli perhe, johon kuului vaimo tai mies sekä lapsia. Kaksi haastatelluista oli perustanut perheen ennen vammautumistaan. Kaksi nuorinta haastateltua miestä asui yksin, toinen heistä asuu haastatteluhetkellä palvelutalossa etsien omaa asuntoa. Yksi haastatelluista asuu eri paikkakunnalla kuin työskentelee, ja hän suunnittelee muuttoa työnsä perässä.

Haastatellut asuvat eri puolilla Suomea; Rovaniemi- Jyväskylä- Kuopio- Heinola -linjalla. Kolmella haastatellulla on tällä hetkellä oppisopimuspaikka ja yhdellä henkilöllä epävarma tilanne oppisopimuksen suhteen. Hän on ollut sairaslomalla, ja oppisopimuspaikka on vaihtumassa. Yhdellä henkilöllä ei ole oppisopimuspaikkaa, mutta hän on työllistynyt turvavalvoja-projektin kautta muihin tehtäviin määräaikaisella työsuhteella.

Turvavalvojaopiskelijoille maksetaan oppisopimuksen ajalta palkkaa, mikä on yleensä alalla maksettavan vähimmäispalkan suuruinen. Osalla toimeentulo koostuu eläkkeestä ja työstä saatavasta peruspalkasta. Yksi haastateltavista kertoi saavansa lisäksi vammaistuen. Aikaisemmin vain eläkettä saaneet totesivat oppisopimuspaikan saatuaan taloudellisenkin tilanteen kohentuneen. Toisaalta kaksi haastateltavista kertoi tulevansa toimeen, mutta tulot olivat pienemmät kuin aikaisemmin työssäoloaikana ennen vammautumista.

Haastateltavien valinnan perusteluna on se, että tässä tutkimuksessa halutaan kuvata vammaisten ja vajaakuntoisten henkilöiden yhteiskuntaan integroitumista palkkatyön kautta. Kaikilla haastatelluilla oli kokemusta työelämästä joko turvavalvojakoulutuksen kautta tai muuten. Lisäksi halutaan selvittää, onko työelämään siirtymisellä eroa syntymästään asti vammaisten ja vammautuneiden henkilöiden välillä.

4.4 Aineiston keruu

Tutkimuksen pääaineiston muodostavat nauhoitetut teemahaastattelut, joista neljä on tehty maaliskuussa ja yksi toukokuussa vuonna 1999. Sovin haastateltavien kanssa haastattelujen toteuttamisesta lähikoulutusjakson aikana. Lisäksi neljä tutkimukseen osallistuneista henkilöistä kirjoitti oman elämäntarinansa ennen varsinaista haastattelua. Oma elämäntarina toimi orientoivana vaiheena sekä haastateltaville että haastattelijalle ja valmisti tulevaa haastattelutilannetta varten.

Tavoitteena haastattelutilanteissa oli keskustelunomainen ja mahdollisimman avoin ilmapiiri. Keskustelun aikana pyrittiin saamaan esiin henkilökohtaisia kokemuksia. Ennen haastattelua haastateltaville kerrottiin, että heidän kertomuksensa ovat luottamuksellisia.

Haastattelut tein Jyväskylän yliopiston täydennyskoulutuskeskuksen kokoustiloissa ja yhden haastattelun haastateltavan kotipaikkakunnan kirjaston kokoushuoneessa. Tavoitteena oli valita paikka, missä ei olisi häiriöitä. Eskola ja Suoranta (1998, 92 - 93) suosittelevat, että haastattelutilan tulisi olla rauhallinen ja kaikille neutraali.

Haastatteluihin varasin aikaa noin yhden tunnin. Haastattelussa käytin apuna nauhuria. Kaikki haastateltavat suostuivat keskustelujen nauhoittamiseen. Nauhurin käyttö saattoi aluksi hieman häiritä osaa haastateltavista, mutta haastattelun edetessä nauhuri unohtui. Keskimääräiseksi haastatteluajaksi nauhoitetun materiaalin perusteella tuli noin 40 minuuttia. Haastatteluajakauni säästi etukäteen saamat elämätarinakirjoitukset, joista ilmeni paljon perustietoa, mihin palattiin haastatteluissa pintapuolisesti. Elämätarinakirjoituksista otin myös suoria lainauksia tutkimusraporttia elävöittämään.

Nauhoitetut haastattelut litteroin sanasta sanaan, jotta puhekielinen ilmaisu säilyi tekstissä. Purin nauhan aina yhden tai kahden haastattelun jälkeen, jolloin oli mahdollista arvioida miten haastattelu oli sujunut ja arvioida kysymyksiä ja tilannetta, ettei tekisi mahdollisia virheitä uudestaan. Haastattelujen luotettavuutta arvioitaessa Bogdan ja Biklen (1998, 33 - 34) muistuttavat, että dialogiin perustuvaan haastatteluun liittyy aina vaikuttamisen ongelma. Vapaamuotoisella haastattelutyylillä oli mahdollista lähestyä paremmin haastateltavien elämäkokemuksia ja arkaluontoisia aiheita esimerkiksi vammaisuutta, työttömyyttä ja yksilön kokemia ympäristön asenteita vammaisuuteen.

4.5 Aineiston analysointi

Laadullisessa tutkimuksessa on mahdollista lähteä tekemään tutkimusta ilman vahvoja ennakoasettamuksia tai määritelmiä. Tutkimussuunnitelma voi elää tutkimushankkeen mukana. Avoin tutkimussuunnitelma korostaa tutkimuksen vaiheiden kietoutumista yhteen. Laadullisessa tutkimuksessa tutkija analysoi aineistoaan koko ajan teoreettisesti. Tällaisessa aineistolähtöisessä analyysissä lähdetään teoriaa rakentamaan empiirisestä aineistosta lähtien. Aineistolähtöinen analyysi soveltuu perustiedon hankintaan. (Eskola & Suoranta 1998,15 - 19.)

Kvalitatiivisessa tutkimuksessa aineiston keruu ja käsittely kietoutuvat tiivisti toisiinsa. Tutkijan kerätessä aineistonsa itse, hän joutuu kohtaamaan keruuvaiheeseen sisältyvät tulkintaongelmat. Analyysitekniikat voivat olla tukena, kun tutkija pohtii suhdettaan tutkittaviinsa. Ei saa unohtaa pohtia tutkijan suhdetta aineistoonsa. Kenttävaihe voi tuoda mukanaan niin paljon uutta, että tutkija ei malta miettiä, miten tämä elämäntieto saadaan raportoitavaan ja siirrettävään muotoon. (Mäkelä 1995, 45 - 46.) Laadullisen aineiston analyysissä aineisto tulisi järjestää sellaiseen muotoon, että sitä on mahdollista eritellä vastausten etsimiseksi tutkimusongelmiin. Empiirisen aineiston analyysi on olennainen osa tutkimusraportin kokonaiskuvaa. Raportin kirjoittaminen on samalla aineiston analyysia ja analyysi raportointia. (Eskola & Suoranta 1998, 224, 226.)

Lähdin tutkimuksessani liikkeelle pienestä aineistosta eli korpuksesta yrittäen oppia tuntemaan aineiston mahdollisimman hyvin sekä rakentaa siitä eheän tulkinnan. On hyvä tietää, että aineistoa on mahdollisuus kerätä tarpeen mukaan lisää. (Eskola & Suoranta 1998, 65.)

Haastattelutilanne on aina hieman jännittävä ja sen tapahtumat voivat olla arvaamattomia, vaikka haastattelija olisi ennalta pyrkinyt valmistautumaan hyvin tulevaan tilanteeseen lukemalla haastattelun tekemiseen liittyvää kirjallisuutta ja tekemällä esihaastatteluja. Haastateltavat henkilöt voivat olla luonteeltaan hyvinkin erilaisia. Toiset ihmiset kertovat välittömästi ja oma-

aloitteisesti elämästään ja kokemuksistaan, jolloin haastattelija ohjaa kysymyksillään haastattelun suuntaa ja kulkua varmistaen, että kaikki teemat käsitellään haastattelun kuluessa. Toiset haastateltavat ovat pidättyväisempiä eikä heidän ole helppoa puhua ehkä kipeistäkin asioista lähes oudolle ihmiselle. Tällöin haastattelijan on osattava tulkita, miten esittää kysymyksiä ja milloin on ymmärrettävä lopettaa haastateltavalta ”tiedon lypsäminen”, eli kunnioittaa haastateltavan halua vaieta. Viime kädessä haastateltava henkilö itse punnitsee, mitä haluaa kertoa ja tiedonjanoisen haastattelijan on tyydyttävä siihen.

Jäin pohtimaan, pitiköhän haastattelujen perusteella paikkansa Eskolan ja Suorannan (1998, 95) ajatus siitä, että miehet puhuvat mieluummin joistakin asioista naisille kuin samaa sukupuolta oleville. Minusta tuntui, että miesten saattoi olla vaikea puhua nuorelle naiselle kokemuksiaan vammaisuudesta ja kohtaamistaan asenteista. Ajatuksiaan työelämään pääsystä ja koulutukseen osallistumiskokemuksista he kertoivat innokkaammin.

Haastattelijan on tarpeen heti haastattelun jälkeen kirjoittaa muistiin millaisia havaintoja hän teki haastattelutilanteesta. Kenttämuistiinpanot helpottavat myöhemmin analysointi- ja raportointivaiheessa palauttamaan mieleen haastattelutilanteen ja helpottaa tulkintojen tekemistä. Haastattelutilanteiden jälkeen tein kenttämuistiinpanoja haastattelutilanteesta, haastateltavasta ja esiin nousseista ajatuksistani. Näitä ajatuksia hyödynnän tutkimukseni luotettavuutta arvioidessani ja tutkimuksen pohdinta -kappaleessa. Pyrin myös purkamaan äänittämäni nauhat viimeistään kahden tekemäni haastattelun jälkeen, jotta en tekisi mahdollisesti samoja virheitä seuraavassa haastattelussa.

Mäkelä (1995, 47 - 59) ehdottaa kvalitatiivisen analyysin arviointiperusteiksi muun muassa aineiston merkittävyyttä ja sen yhteiskunnallista tai kulttuurista paikkaa, aineiston riittävyttä ja analyysin kattavuutta. Näillä kriteereillä hän tarkoittaa, että tutkijan on hyvä varustautua argumentoimaan sen puolesta, että hänen aineistonsa on analysoimisen arvoinen. Vaatimus voisi olla, että tutkija tarkoin määrittää aineistonsa yhteiskunnallisen paikan. Tässäkään

tutkimuksessa tutkimustuloksia ei voida pitää ajattomina ja paikattomina vaan historiallisesti muuttuvina ja paikallisina (ks. Eskola & Suoranta 1998, 16).

Haastattelua menetelmänä puolustetaan kyselyyn verrattuna sillä, että haastattelut tuottavat jossain mielessä aidompaa tietoa. Laadullisen aineiston riittävyydelle ei ole samanlaisia mittalukuja kuin kvantitatiiviselle aineistolle. Kvalitatiivisessa tutkimuksessa puhutaankin aineiston kylläntymisestä eli aineiston keruu lopetetaan, kun uudet tapaukset eivät enää tuo esiin uusia piirteitä. Toisaalta aineistoa ei pidä kerätä liikaa kerralla, vaan on paras ensin analysoida huolella pienempi aineisto ja katsoa tarvitaanko lisää aineistoa. Kvalitatiivisessa tutkimuksessa analyysin vaiva on aineiston keruun vaivaa suurempi. Kvalitatiivisen analyysin vaivalloisuuden vuoksi on huomioitava tapausten lukumäärän lisäksi kustakin havainnosta kertyvän tekstin määrä. Analyysin kattavuudella tarkoitetaan sitä, että tutkija ei perusta tulkintojaan satunnaisiin poimintoihin. Kvalitatiiviset aineistot eivät myöskään saisi olla liian laajoja ja vaikeasti hallittavia, jolloin tutkija saattaa tyytyä helposti selailuun ja perustaviin vaikutelmiin. Tärkeää on miettiä ennalta miten aineisto saadaan hallittavaan ja prosessoitavaan muotoon. Raportoinnissa on tärkeää, että lukijalle annettaisiin mahdollisimman tarkka kuva teknisistä- ja ajatusoperaatioista, jotka ovat johtaneet raportoituihin tuloksiin. ”Lukija ei saa olla pelkästään sen armoilla, että hän luottaa tutkijan intuitioon.” (Mäkelä 1995, 47 - 59.)

Nämä arviointiperusteet koskevat lähinnä tutkimuksia, jotka kohdistuvat selvästi rajattuun aineistoon. Esimerkiksi sellaisiin tutkimuksiin, joissa tutkija keräämänsä tiedon varassa pyrkii kuvaamaan ihmisten todellista elämää. (Mäkelä 1995, 47 - 59.) Liitin tutkimusraporttiini tarkoin valittuja autenttisia tekstikatkelmia eli suoria lainauksia haastatteluista, jotta lukijalla on mahdollisuus havainnoida, pohtia ja verrata tutkijan tekemiä tulkintoja haastatellun kertomukseen. Merkitsin suorien lainausten loppuun merkinnät H1, H2, H3, H4 ja H5 (haastateltava 1 jne.) Lisäksi sisällytin joihinkin kappaleisiin haastateltavien mielipiteitä, jotka selkeyttävät asiiasältöä. Nämä katkelmat näkyvät tekstissä *kursivoituina* teksteinä. Mielestäni

merkinnät ovat riittävät haastateltavien tunnistamattomuuden vuoksi. Tutkimuksessa ei verrata naisten ja miesten kokemuksia, siksi en katsonut tarpeelliseksi erottaa naisen ja miesten merkitsemistapaa.

Haastattelemieni henkilöiden lukumäärä on suppea, mutta mielestäni riittävä arvioitaessa selvästi rajatun aineiston, turvavalvojakoulutukseen osallistuneiden henkilöiden, kokemuksia koulutuksesta ja sen vaikutuksista heidän elämäänsä. Haastattelu oli mielestäni paras tiedonkeruumenetelmä tässä tutkimuksessa, jossa on tavoitteena saada aitoa tietoa haastateltavien elämästä. Haastattelu-aika (ka. 40 minuuttia sekä elämäntarinakirjoitukset) oli mielestäni riittävä ja kattava aineisto. Pysin siihen, etten keräisi liikaa aineistoa kerralla, jotta aineistosta ei tulisi liian laajaa ja aiheesta rönsyilevää. Minulla oli tieto siitä, että on myös mahdollisuus täydentää haastatteluja ja hankkia mahdollisesti tarvittavaa lisämateriaalia haastateltavien koulutuksen kuluessa.

Kun aineistoni oli turvallisesti paperilla, luin tekstiä useampaan kertaan ja katsoin minkälaisia mahdollisia koodauksia aineistosta nousee esiin. Aloitin siis aineistolähtöisen analyysin, koodaamisen ja teemoittelun. Koska aineistoni kerättiin teemahaastatteluna, toimi teemahaastattelurunko aineiston koodauksen hyvänä apuvälineenä. (Eskola & Suoranta 1998, 153 - 157.)

Vammaisten ja vajaakuntoisten henkilöiden työllistymiseen on alettu kiinnittää enemmän huomiota kotimaisissa ja kansainvälisissä tasa-arvoa edistävässä ohjelmissa. Siksi on tärkeää etsiä niitä keinoja ja koulutus- ja työllistymismalleja, joiden avulla vammaiset ja vajaakuntoiset henkilöt kiinnittyisivät pysyvästi työelämään. Sen vuoksi tämä tutkimus täyttää edellä mainitun yhteiskunnallisen paikan vaatimuksen.

4.6 Tutkimuksen luotettavuus

Tynjälän (1991, 387) mukaan laadullisen tutkimuksen piiristä ei voida löytää yhtä yhtenäistä käsitystä luotettavuuden arvioinnista, koska laadulliseen

tutkimusperinteeseen kuuluu useita erilaisia lähestymistapoja ja tutkimustekniikoita. Siksi ei myöskään ole yhtä kattavaa laadullisen tutkimuksen luotettavuuden arviointiluokitusta.

Perinteisesti tutkimusmenetelmien luotettavuutta on metodikirjallisuudessa käsitelty validiteetin (sisäinen- ja ulkoinenvaliditeetti) ja reliabiliteetin käsittein. Nämä perinteiset määrällisen tutkimuksen arviointimallit eivät sellaisenaan sovellu laadullisen tutkimuksen luotettavuuden arviointiin. Validiteetista puhuttaessa käytetään laadullisen tutkimuksen piirissä vastaavuuden tai uskottavuuden ja siirrettävyyden käsitteitä. Tutkijan on tarkistettava, vastaavatko hänen käsitteellistyksensä ja tulkintansa tutkittavien käsityksiä. (Eskola & Suoranta 1998, 212 - 213.) Yleistettävyyden vaatimus on vaihtunut laadullisessa tutkimuksessa siirrettävyyden tavoitteeseen. Tutkijan tulisi kuvata aineistoaan riittävästi, jotta lukija voi pohtia tutkimustulosten soveltamista myös muihin kuin tutkittuihin konteksteihin. (Tynjälä 1991, 390.) Bogdanin ja Biklen (1998, 32) mukaan laadullisen tutkimuksen löydöt eivät ole yleistettävissä perinteisellä tavalla. Samankaltaisuuksien sijaan ollaan enemmän kiinnostuneita sosiaalisista prosesseista. Varmuutta tutkimukseen lisätään ottamalla mahdollisuuksien mukaan huomioon myös tutkimukseen ennustamattomasti vaikuttavat ennakkoehdot. Objektivisuuden vaatimus kohdistuu nykyisin ennemminkin aineistoon kuin tutkijaan. Tutkimuksella tavoitetaan ennemminkin näkökulmia kuin totuutta sinänsä. Vahvistuvuudella Eskolan & Suorannan (1998, 213) mukaan tarkoitetaan, että tehdyt tulkinnat saavat tukea toisista vastaavaa ilmiötä tarkastelleista tutkimuksista.

Tutkimukseni raportointivaiheessa en uskottavuuden lisäämiseksi katsonut aiheelliseksi viedä tekemiäni tulkintoja tutkittavien arvioitavaksi. Tutkimustani raportoidessa tein kuten Eskola & Suoranta (1998, 217 - 218) ehdottavat, että lukijalle annetaan tulkinnan lisäksi nähtäväksi aineistokatkelmia, joista tulkinnat on tehty, näin lukijalla on mahdollisuus hyväksyä tai hylätä tutkijan tekemät tulkinnat. Tekemiäni tulkinnat eivät ole ainoita mahdollisia, vaan ne ovat tutkijan näkökulma ilmiöstä. Relativismin mukaan ei ole tavoitettavissa yhtä ainoaa totuutta, vaan on olemassa useita totuuksia. Eri ihmisillä on

omat kokemuksensa. Tällöin tutkimuksella tavoitetaan tietty näkökulma ilmiöstä. (Tynjälä 1991, 388, 390.) Eskola & Suoranta (1998, 211) puhuvat kokemusmaailmojen yhteneväisyydestä, kun lukija suhteuttaa tutkimuksessa raportoituja tapahtumia omaan kokemukseensa.

Tutkimustulosteni siirrettävyyttä arvioitaessa on huomioitava, että tutkimus perustuu viiteen (5) tapaustutkimukseen, eikä niiden pohjalta voida tehdä yleispäteviä päätelmiä. Toisaalta raportti antaa henkilöiden omakohtaisia kuvauksia selviytymisestä ja työhön sijoittumisesta, joita voidaan hyödyntää vastaavanlaisten ilmiöiden ymmärtämisessä. Tutkimus on osa turvavalvojaprojektia. Projekteille on tyypillistä muotoutuvuus ja eläminen projektin edetessä, joten jouduin jatkuvasti varautumaan tutkimukseen mahdollisesti ennustamattomiin muutoksiin.

Laadullisessa tutkimuksessa tutkijan on myönnettävä olevansa tutkimuksensa keskeinen tutkimusväline, jolloin luotettavuuden kriteeri on tutkija itse ja luotettavuuden arviointi koskee koko tutkimusprosessia. (Eskola & Suoranta 1998, 211, Tynjälä 1991, 388.) Tutkijan mielipiteet, kokemukset ja oletukset sekä toiveet saattavat vaikuttaa tutkimusaineistoon. Siksi tutkijan täytyy olla tietoinen omista arvoistaan ja asenteistaan, omasta subjektiivisuudestaan. (Bogdan & Biklen 1998, 34 - 35.) Tutkijan on myös huomioitava, että tutkijan läsnäolo saattaa muuttaa tutkittavien käytöstä. Bogdan & Biklen (1998, 35) toteavatkin, että jos kohtelet ihmisiä tutkimuskohteina, he käyttäytyvät tutkimuskohteina, mikä poikkeaa heidän normaalista käytöksestään. Haastatteluita tehdessäni havaitsin aluksi hieman jännittyneisyyttä sekä haastateltavien että haastattelijan osalta. Haastatteluja tehdessä on hyvä muistaa, että haastateltavat saattavat antaa sosiaalisesti hyväksytyjä vastauksia sekä liioitella tai väheksyä omia kokemuksiaan.

Tein aloitteleville tutkijoille tyypillisenä virheenä henkilöhaastattelut liian aikaisin. Nyt kun olen enemmän perehtynyt kirjallisuuteen, huomaan mitä asioita olisi pitänyt kysyä ja missä muodossa. Onneksi voi oppia näin jälkeinpäin. Haastattelijalta vaaditaan, ettei hän käyttäytymisellään ja

kysymyksen asetteluillaan vaikuta haastateltavaan. Tuntui välillä siltä, että myötäelän liikaa haastateltavien kokemuksia.

Laadullisessa tutkimuksessa tutkija joutuu jatkuvasti pohtimaan tekemiään ratkaisuja ja ottamaan kantaa sekä analyysin kattavuuteen että tutkimuksensa luotettavuuteen. Tutkijan apuna analyysissä ovat vain tutkijan omat ennakko-oletuksensa, arkielämän kokemuksensa ja vaihteleva teoreettinen oppineisuutensa. (Eskola & Suoranta 1998, 209.) Kvale (ks. Tynjälä 1991, 396) korostaa, että validoiminen on koko ajan läsnä tutkimusprosessissa, eli tutkiminen on jatkuvaa tarkistamista, kyseenalaistamista ja teoreettista tulkintaa.

5 TUTKIMUSTULOKSET JA NIIDEN TULKINTA

Esitän tämän tutkimuksen tulokset teemojen avulla. Teemat muodostuivat selkeästi haastattelurunkoa mukaillen. Pysin järjestämään teemat alkaen haastateltavien taustasta ja etenevän työssäolokokemusten siivittämänä haastateltavien pohtimiin tulevaisuuden kuviin. Ensin esitän keskeiset tutkimustulokset ja sen jälkeen miten niihin päädyttiin.

5.1 Koulutus- ja työhistoria

Haastattelemani henkilöt ovat kouluttautuneet ja hankkineet työkokemusta eri aloilta. He eivät kuitenkaan ole työllistyneet koulutustaan vastaavaan työhön. Koulutusvalinnat joissakin tapauksissa eivät olleet tarkoin harkittuja, mikä on voinut laskea intoa hakeutua koulutusta vastaavaan työhön. Pysyvän työpaikan saaminen tai työtehtävissä eteneminen ei ole onnistunut. Vammautumisen vuoksi osa on joutunut pohtimaan uudelleen ammattivalintaa.

Haastatelluista yksi on suorittanut kansakoulun ja neljä on suorittanut peruskoulun yleisopetuksessa. Yksi haastateltavista kävi peruskoulun alasteen yleisopetuksessa, mutta suoritti luokat 7 - 10 toisella paikkakunnalla erityiskoulussa paikallisen yläasteen koulurakennuksen asettamien, liikkumista rajoittavien tekijöiden vuoksi. Tällä osa-alueella yhteisöön liittyminen toteutuu aika hyvin.

"Peruskoulun kävin ns. normaalikoulussa. Vaikka aluksi ei meinattu ottaa mua sinne kouluun millään. Kai siinä oli niitä paljon puhuttuja ennakkoluuloja. Taistelun tuloksena aloitin ekavuoteni siinä samaisessa koulussa." [H3]

"Ihan normaalissa koulussa ihan yleisopetuksessa...Kyllähän ne jotku opettajat yritti silloin ku menin kouluun, että mä olisin voinu mennä apukouluun..." [H5]

Haastatelluista neljä on suorittanut tutkinnon ammattikoulusta ja yksi haastateltu on yo-merkonomi ja sosiaaliohjaaja. Kaksi haastatelluista on lisäksi suorittanut erilaisia ammatillisiin koulutuksiin valmentavia kursseja. Vammautumisen jälkeen yksi haastatelluista aloitti opiskelun, mutta joutui keskeyttämään koulun senhetkisen huonon fyysisen kuntonsa vuoksi. Kaksi haastatelluista on opiskellut Järvenpään Invalidiliiton koulutuskeskuksessa.

"...siihen aikaanhan oli hyvin yleistä, että kaikki vammaset työnnettiin kauppaopistoon." [H5]

Peruskoulun jälkeen oli seurannut hakuoppaiden selailua ja työvoimatoimiston ammatinvalinnan ohjausta. Yhdelle haastatelluista oli työvoimatoimistossa suositeltu Invalidiliiton Järvenpään koulutuskeskusta ja yksi haastatelluista kävi ammatinvalinnanohjauksessa. Ammatin ja koulutuksen valinnat eivät olleet kaikille haastatelluille tarkoin suunniteltuja.

Osa haastatelluista oli päätenyt eri koulutuslinjalle kuin oli alun perin hakenut. Unelma-ala oli harvalle selvä. Vastaavanlaisia tuloksia saivat

Toivonen ja Haapasalo (1995, 82) tutkiessaan Invalidiliiton oppilaitoksista valmistuneiden selviytymistä ja työuria. Osa haastatelluista on kokeillut erilaisia koulutukseen valmentavia kursseja, yksi haastatelluista meni ammattikouluun, koska *"jonnekin piti päästä peruskoulusta ku kaikki muutki meni"*. Yksi valitsi lukion, koska se hänen mielestään antaa laajemmat mahdollisuudet valita jatko-opiskelupaikkaa. Opiskelualat vaihtelivat ravintola-alasta toimistotekniikkaan ja kaupallisesta alasta hienomekaanikkokoulutukseen. Koulutuksesta huolimatta kolme haastatelluista ei ole tehnyt päivääkään koulutustaan vastaavaa työtä. Kaksi haastatelluista ei ole tehnyt aivan koulutustaan vastaavaa, mutta alaa "lähentelevää" työtä.

Kahden syntymässään tai lapsuusiällä vammautuneen haastatellun voidaan katsoa olleen "koulutuskierteessä", sillä heillä on usean vuoden teorettinen koulutus, mutta ei työtä. Yhdellä syntymästään asti vammaisella haastatelluista on koulutuksen lisäksi työkokemusta, mutta vakituista työtä ei ollut löytynyt uudenkaan ammattiin kouluttautumisen jälkeen.

Kolmella haastatelluista on hyvin värikäs työhistoria. Kaksi työikäisenä vammautunutta tai sairastunutta haastateltavaa on työskennellyt monella eri alalla mm. YK-joukoissa, pitsa-kokkina, hissityöntekijänä, asfalttitöissä, yksityisyrittäjänä ravintola-alalla, autonkuljettajana, metsätoimistossa risusavotassa sekä sadevesijärjestelmien ja kattoturvallisuustuotteiden asentajana. Yksi haastatelluista on tehnyt toimistotyötä verovirastossa ja työllistämistoimin terveyskeskuksessa. Kaksi haastatelluista, syntymästään tai varhaislapsuudessa vammautuneista, on ollut pääasiallisesti työttöminä.

Työsuhteiden pituudet vaihtelivat tilapäisistä kiireapulaisen töistä ja työharjoitteluista pitkäaikaisiin noin 10 vuoden työsuhteisiin. Kaksi haastatelluista joutui sairastumisen tai vammautumisen vuoksi vaihtamaan ammattia.

5.2 Kokemuksia työhaastatteluista

Ennakkoluulot ja asenteet vammaista ja vajaakuntoista työnhakijaa kohtaan ovat voimakkaan kielteiset. Vammaisuutta työnhakupapereissa ei usein katsota hyväksi suositukseksi työtä haettaessa. Työnantajat eivät halua "riskeerata" palkkaamalla vammaista työntekijää, mikä näkyy haluttomuutena edes haastatella vammaista työnhakijaa. Näin vammaisen tai vajaakuntoisen työnhakija syrjäytyy helposti työmarkkinoilta ja hänen kiinnittymisensä yhteiskuntaan heikkenee.

Kysyin haastateltavilta, millaisia kokemuksia heillä oli työhaastattelutilanteista. Lisäksi kysyin aikuisiällä vammautuneiden kokemuksia työhaastattelutilanteista vammautumisen jälkeen. Haastatelluilla oli sekä myönteisiä että kielteisiä kokemuksia työhaastatteluista. Osa haastatelluista koki, että heidän vammaisuutensa tai vajaakuntoisuutensa oli vaikuttanut työnsaantimahdollisuuksiin kielteisesti. Heidän mielestään "terve" ja vammaton työnhakija voittaa, kun punnitaan työnsaantimahdollisuuksia. Haastatellut totesivat, että työnantajat, joilla on tietoa, kokemuksia tai vammaisia ja vajaakuntoisia ystäviä suhtautuvat eri tavalla vammaiseen tai vajaakuntoiseen työnhakijaan. Työnantajat saattavat tyrmätä vammaisen työnhakijan sanomalla: *"...ettet sinä osaa tämmösiä."*

"Yks työpaikka olisi ollu ihan kotinurkilla, mutta siellä tuli ne ennakkoluulot eteen." [H3]

5.3 Turvavalvojakoulutukseen hakeutuminen

Miksi haastatellut hakeutuivat turvavalvojakoulutukseen? Työttömyys ja vaikeus päästä pysyvästi kiinni työelämään sekä halu kokeilla uutta alaa olivat pääasiallisia syitä koulutukseen pyrkimisen taustalla. Oppisopimuspaikan saaminen ei kuitenkaan ollut helpompaa tai vaivattomampaa kuin työpaikan etsiminen.

Yksi haastatteluista loukkasi itsensä työtapaturmassa, jonka jälkeen oli suuria leikkauksia ja kovaa kuntoutusta. Enää ei ollut mahdollisuutta jatkaa samassa työssä, jota hän oli tehnyt pääsääntöisesti. Tilalle täytyi etsiä kevyempää istumatyötä. Toinen haastateltu sairastui äkillisesti, jonka jälkeen hän siirtyi sairauseläkkeelle. Eläke muuttui myöhemmin kuntoutustueksi. Eräs haastatelluista oli ammattiin kouluttautumisen jälkeen ollut pääsääntöisesti työttömänä. Yksi haastatelluista osallistui oppisopimukseen valmentavalle kurssille, jonka kautta hakeutui turvavalvojakoulutukseen. Eräs haastateltava tutustui turva-alaan edellisen koulutuksensa harjoittelussa. Hän sai siitä idean yhdistää sosiaalialan vanhustyötä turvavalvontaan. Kaikki haastatellut olivat koulutukseen hakuhetkellä työttöminä.

Kaikki haastatellut saivat tietoa turvavalvojakoulutuksesta eri lähteistä, muun muassa Invalidiliiton kuntoutuskeskuksesta, IT (Invalidityö)-lehestä, työvoimatoimistosta ja Invalidiliiton Järvenpään koulutuskeskuksen opettajan kautta. Esite oli myös herättänyt kiinnostuksen koulutukseen ja siitä oli seurannut esitteen mukana olevan hakukaavakkeen täyttämistä toiveikkaana.

"...siinä kahavilla istuttiin ja tuota se kyseli, että ootko sä töitä hakenu... ja sitte sille välähti päähän, että hän hakkee sen esitteen." [H1]

Turvavalvojakoulutus on tarkoitettu pääasiassa liikuntavammaisille ja vajaakuntoisille henkilöille. Opiskelijalla ei tarvitse olla turvallisuusalan pohjakoulutusta, mutta nuhteeton tausta on yksi valintakriteereistä. Koulutukseen valituksi tulleilta edellytetään hyvää silmän ja käden koordinaatiota, mikä on ammatin hallinnan kannalta välttämätöntä. Lisäksi eduksi katsotaan yhteistyökyky, tarkkaavaisuus ja kyky toimia ripeästi eri tilanteissa. (Turvavalvojakoulutus - tie työelämään -esite.)

Turvavalvojakoulutukseen hakeneet henkilöt haastateltiin ja heidät hyväksyttiin haastattelun perusteella koulutukseen. Koulutukseen valinnan jälkeen oppisopimuspaikan löytäminen tuotti monille opiskelijoille vaikeuksia. Täydennyskoulutuskeskus auttoi oppisopimuspaikkojen etsimisessä, sillä

niiden löytäminen näytti olevan kiven takana. Yksi opiskelijoista oli osallistunut aikaisemminkin tälle kurssille, mutta koulutus jäi sillä erää koulutukseksi oppisopimuspaikan puuttumisen vuoksi. Syynä oppisopimuspaikan puuttumiseen opiskelijan mielestä oli vammaisuuteen liittyvien kielteisten asenteiden lisäksi muun muassa, että erääseen tavarataloon oli vasta palkattu henkilö saman tyylisiin tehtäviin, eikä tarvetta enää ollut tai *”tavaratalolla ei ollut muuta tarkoitusta kuin saada ilmaista työvoimaa”* [H4]. Epäselvä puhe mainittiin eräänä esteenä oppisopimuspaikan saamiseksi. *”Mä kävin niinku muutamissa paikoissa haastattelussa ja ne molemmissa paikoissa tyssäs siihen, että sano, että tuota mulla on tuo puhe...”* [H5]

”Aluksi meinas tuottaa vaikeuksia löytää oppisopimuspaikkaa, koska valitettavasti ennakkoluulot ovat vielä tänä päivänäkin melko syvät, varsinkin työelämässä. Jos ihminen sattuu istumaan vaikkapa pyörätuolissa, niin heti ajatellaan, että eihän tuollaisesta ole normaaliin työelämään.” [H2]

Lopulta, lähes toivottomalta tuntuneen etsinnän jälkeen, opiskelijat saivat oppisopimuskoulutukseen vaadittavat paikat. Työnantajina toimivat muun muassa Seewide Service Oy, Anttila, Sokos, Santa Park. Lisäksi yhden haastateltavan työnantaja oli Jyväskylän täydennyskoulutuskeskus, joka työllisti henkilön toimistosihteerin tehtäviin tilanteessa, jossa oppisopimuspaikkaa ei löytynyt.

Opiskelijat näkivät turvavalvonnan mielenkiintoisena alana ja uutena vaihtoehtona, vaikkei aikaisemmin ehkä osattu kuvitella, että turva-alalta voisi löytyä itselle sopivaa työtä. Turvavalvonta-ala kuvailtiin opiskelijoille jatkuvasti kehittyvänä ja laajentuvana alana. Yksi haastatelluista näki turva-alan laajentumista esimerkiksi hoidolliselle ja vanhusten huollolliselle sektorille mahdollisena ja mielenkiintoisena visiona.

”Jotain ihme kautta sain tietoa turva-alasta. Ala rupesi kiinnostamaan ja siitä ruvettiin ottamaan selvää. Aikaisemmin en ollut edes kuvitellut, että turvapuolelta voisi löytyä mulle työtä.” [H3]

5.4 Kokemuksia oppisopimuskoulutuksesta

Oppisopimus koettiin hyvänä koulutusväylänä työelämään. Teoria- eli lähikoulutusjaksot kuvailtiin antoisina. Koulutuksessa *”asiaa tullee, ettei oo mitään semmosta, että nyt vaan tuutte tänne”*. Opiskelijat kokivat saaneensa hyvää ja hyödyllistä tietoa. Työn ohessa opiskelun etuina pidettiin vanhan ja uuden tiedon yhdistämistä ja työn teon kanssa oppimista. Työssä ei tarvitse osata heti kaikkea, vaan lähikoulutusjaksoilta haetaan lisää tietoa, on tavallaan sallittua välillä *mokata*. Lähikoulutusjaksoilla on myös sosiaalinen merkitys. Silloin tavataan muita kurssilaisia ja vaihdetaan kokemuksia sekä päästään vaihtamaan maisemaa ja huilaamaan työpaikalta. Oppisopimuskoulutus katsottiin hyväksi ratkaisuksi myös työnantajan kannalta. Haastatellut kokivat, että oppisopimus merkitsee työnantajalle mahdollisuutta tuen saamiseen tai työntekijän kouluttamiseen yrityksen tarpeita vastaavaksi.

Turvavalvojakoulutuksessa opiskelija koulutetaan yksilöllisesti työnantajan tarpeita vastaaviin työtehtäviin. Työpaikalla opiskelijan ohjattu koulutus takaa, että työnantaja saa opiskelijasta itselleen sopivan ja pätevän työntekijän. Opiskelijan aikaisempaa koulutusta ja työkokemusta voidaan hyödyntää työnkuvan muokkaamisessa ja mahdollisesti laajentamisessa. (Turvavalvojakoulutus - tie työelämään -esite.)

Vammaisia ja vajaakuntoisia turvavalvojaopiskelijoita työhön ottaneet työnantajat toteavat, ettei vamma estä tuloksekasta työntekoa. Kuitenkin hyvin monet työnantajat suhtautuvat nihkeästi vammaiseen tai vajaakuntoiseen työnhakijaan osaamatta perustella, miksi eivät palkkaa hakijaa.

Erilaiset valvontalaitteet ovat yrityksille suuri investointi ja usein melko tehottomassa käytössä ammattitaitoisen turvavalvojan puutteen vuoksi. Turvavalvojalla on yrityksessä myös varkauksia ja näpistelyä ennalta ehkäisevä merkitys. (Kaisanlahti 1998, 38 - 42.)

Työpaikat vammaisille henkilöille vaikuttavat olevan kiven takana. Työelämän asenteet vaikeuttavat opiskelevien vammaisten henkilöiden harjoittelu- ja työpaikkojen löytämistä. Usein opintoihin liittyvät harjoittelupaikat ovat vammaisjärjestöissä tai heidän ylläpitämissään organisaatioissa. Työnantaja Helena Reponen onkin osuvasti todennut: "Sanotaan, että naisten pitää olla työelämässä kaksi kertaa parempia kuin miehet, joten vammaisten pitää kai olla sitten kolme kertaa parempia!" (Littow 1999, Keski-suomalainen 14.9.1999, 13.)

Nihkeät asenteet vammaisen henkilön palkkaamiseksi voivat johtua työnantajan virheellisistä mielikuvista ja tiedon puutteesta. Vajaakuntoisen työntekijän voidaan arvella lisäävän kustannuksia yritykselle mm. fyysisten tilamuutostöiden vuoksi. Mielikuva on virheellinen, sillä jos työpaikalla joudutaan tekemään muutoksia liikuntavammaisen työntekijän työnteon helpottamiseksi, muutoksiin liittyvistä kustannuksista vastaa työviranomaisten taho. Usein työympäristön muutostyöt helpottavat myös muiden työntekijöiden työskentelyä. (Työvoimatoimisto: Työpaikat ja koulutus Nro 22. 15. - 19.6.1998.)

Oppisopimusopiskelijan palkanneet työnantajat olivat tyytyväisiä turvavalvoja-projektiin. He kokivat saaneensa toimialansa tarpeisiin täsmäkoulutetun työntekijän, joka hallitsee uusimpien, jatkuvasti kehittyvien turvalaitteiden käytön. Työntekijän liikuntavammasta koettiin harvoin aiheutuneen ongelmia työyhteisössä. (Työvoimatoimisto: Työpaikat ja koulutus Nro 22. 15. - 19.6.1998.) Työnantaja Aki Tuikka toteaa, ettei liikuntarajoitteisuus ole ongelma valvomossa, eikä vajaakuntoisen palkkaamisesta ole haittaa yritysmaailmallekaan. Tuikan mielestä turvallisuusala ei ole ainoa, jolla olisi tehtäviä, johon vajaakuntoiset voisivat

oppisopimuksen kautta pätevöityä. (Koski 1999, Keskisuomalainen 1.12.1999, 10.)

Turvavalvoja-projektissa on lähdetty tarpeista käsin liikkeelle. Turva-alan välineet kehittyvät koko ajan. Yhden työnantajan mielestä vielä ei ymmärretä turvallisuusalan hyötyä; esimerkiksi varkaiden kiinnisaamisesta aiheutuvat hyödyt voivat maksaa yhdelle henkilölle työpaikan. Turvavalvojien on tulevaisuudessa mahdollisuus työskennellä vaikkapa metsäteollisuuden valvomoissa. Opiskelijan tai työntekijän motivoituminen työntekoon on tärkeintä työnantajan ja turvavalvoja-projektikouluttajien mielestä. Vammaisen tai vajaakuntoisen henkilön työllistymisessä avoimille työmarkkinoille on olennaista se, miten yrityksissä suhtaudutaan vammaiseen tai vajaakuntoiseen työntekijään. Jatkossa voisi pohtia, missä kaikkialla liikuntarajoitteiset henkilöt voisivat toimia erilaisissa valvonta- ja vastaanottotehtävissä: hotellin vastaanotto, armeija, vanhusten turvahälytys, tuotantovalvomo ym.

Yritys saa oppisopimuksen kautta juuri omiin tarpeisiin koulutetun työntekijän. Työnantajien ja työnhajaajien kiinnostusta työssä ohjaamiseen kritisoitiin. Osa koki saavansa liian vähän ohjausta työnhajaajien kiireiden vuoksi. Myös Kollanus & Silvennoinen (1998, 26) toteavat, että yleisesti oppisopimuksen mahdollisena heikkona kohtana pidetään työpaikkakouluttajien opetustaitoa ja aikaa työn opettamiseen omien tehtävien ohella. Em. tutkimuksessa todettiin naisten olevan selvästi tyytymättömämpiä työpaikkakouluttajien koulutustaitoihin.

Turvavalvojan työ on vielä suhteellisen uusi asia, joten työnkuvaa voidaan vielä paljon muokata yrityksen tarpeiden mukaiseksi. Toisaalta selkeän työnkuvan puuttuminen koettiin *"huonona kun ei ole tarpeeksi tekemistä, vain tylsää ruudun tuijottamista"*. Tässä on yksi syy siihen, että on vielä ennakkoluuloja, ja ettei osata ajatella työn osittamista siten, että yksi henkilö keskittyisi ainoastaan valvontaan. Oman työnkuvan muodostaminen on toisaalta myös mahdollisuus. Työntekijältä vaaditaan aktiivisuutta ja omaaloitteellisuutta tehdä itsensä tarpeelliseksi.

5.5 Suhde työhön

Aktiiviseen työelämään osallistuminen on ihmisen yksi perusarvo. Työn merkitys ei ole vain toimeentulon hankkimisessa, vaan se auttaa myös itsenäistymään ja lisää omanarvontuntoa. Työ toimii myös sosiaalisten kontaktien lähteenä.

Tutkimuksessa olin kiinnostunut siitä, minkälaisia merkityksiä haastateltavat antoivat työlle. Haastateltavat antoivat työlle erilaisia arvostuksellisia merkityksiä. Kaikki haastatellut kokivat työssäolon työttömyyttä tai eläkkeelle jäämistä parempana vaihtoehtona. Tärkeimmät motiivit ja kannustimet työnteolle haastateltavien mielestä olivat toimeentulon hankkiminen, mielekäs työpaikka, tekemisen ilo, uudet erilaiset ”ympyrät” ja elämässä eteenpäin pääseminen.

”No se on just et on hommaa. Sen takia mä silloin lähinkin hakee duunii, et se pari vuotta mitä oli himas istumas, niin kyllä jätkien kanssa pyörittiin... kyllä siihenki sit kyllästy ja olla silleen et ei oo mitään tekemistä. Ihan sen takia, että pääsee vähän niinku elämässä eteenpäin.” [H3]

Turvavalvojien työnkuva vaihtelee hieman eri liikeyrityksissä. Pääsääntöisesti tulevat turvavalvojat valvovat monitorien kautta turvakameroiden välittämää kuvaa liikeyrityksessä, esimerkiksi tavaratalossa. Turvavalvojat toimivat myös yhteistyössä vartijoiden kanssa, mutta heidän ei tarvitse osallistua myymälävarkaiden kiinniottoihin. Turvavalvojat voivat huolehtia muistakin liikeyrityksen turvavalvontaan liittyvistä asioista kuten henkilökunnan tiedottamisesta. Tehtäviin voidaan liittää myös henkilön vahvuuksien mukaan erilaisia toimistotöitä, vahtimestarin tehtäviä ym.

Suurin osa haastatelluista koki oman senhetkisen työnsä varsin myönteisenä. Lähes kaikki tulevat turvavalvojat olivat tyytyväisiä työpaikkaansa. Haastatteluhetkellä yksi henkilö oli etsimässä uutta oppisopimuspaikkaa, sillä edellisessä työpaikassa ei ollut riittävästi valvontatöitä eikä tehtäväkuva kehittynyt sellaiseksi kuin oli suunniteltu.

Työtehtävissä oli liian paljon liikkumista, joka ei soveltunut ko. henkilölle. Kaksi haastatelluista kertoi viihtyvänsä työpaikassaan todella hyvin. Mukavan työpaikan löytymistä kuvattiin onnenpotkuna. Mukavat työtoverit lisäävät myös työpaikalla viihtymistä. Yksi koki työilmapiirin suhteellisen vapaana: *"Kukkaan ei hengitä niskaan"*. Omaan työhön vaikuttamisen mahdollisuuksista mainittiin esimerkiksi työvuoroihin vaikuttamisessa, aktiivisuudesta ehdottaa tarvikkehankintoja ja valvontahuoneen hienosäätöjä oman työn helpottamiseksi.

Jaottelen vielä tarkemmin Saloviidan et al (1997, 25) työn merkityksiä - kaavion mukaan haastateltujen tavallisimpia työlle antamia merkityksiä. Työ koettiin toimeentulon lähteenä eli työ tuottaa taloudellisia voimavaroja. Työ luo sosiaalista identiteettiä ja antaa sosiaalista arvostusta. Työ tuo sosiaalista tukea. Työssä käynti jäsentää sosiaalista todellisuutta ja aikaa sekä luo päivä-, viikko- ja vuosirytmiiä. Työ antaa mahdollisuuden olla tuottava ja hyödyllinen. Lisäksi työ palkitsee tekijänsä.

Ensiksikin työ koettiin toimeentulon lähteenä eli työ tuottaa taloudellisia voimavaroja. Yksi syntymästään vammautuneesta haastatellusta kertoi taloudellisen tilanteensa vähän parantuneen oppisopimuksen solmimisen myötä. Kun taloudellisesti elämä on kohdallaan, voi toteuttaa muitakin haaveita. Toinen haastateltava aikuisiällä vammautunut toteaa ettei taloudellinen tila ole kohentunut.

"...on se tekemisen ilo vaan, mutta kyllä mä tykkään käydä töissä." [H4]

Toisaalta työ luo sosiaalista identiteettiä ja antaa sosiaalista arvostusta. Yksi haastateltavista kertoo työtovereiden arvostavan hänen työtään ja kokee sen palkitsevana

"...siellä ne sanoo, että ompa hyvä, että siellä joku on kameroiden takana, että tietää ett' joku kattoo. En tiedä, onhan siellä ehkä joku joka ei sitä arvosta." [H4]

Toisaalta toinen haastateltava kokee, ettei saanut entisessä työpaikassaan arvostusta.

"Mä ite niinku pyrin, että olis päässy johonkin vaativampaan hommaan." [H5]

Työ tuo myös sosiaalista tukea. Haastateltavat kokivat saavansa tukea työpaikalla sekä työtovereilta että työnohjaajalta. Yksi turvavalvoja kertoo

"...oon ihan hyvin viihtyny työkavereitten kanssa on menny hyvin. ...mun esimies...on sanonu, että jos on jotain hänelle voit kyllä sanoa, jos on joku asia mikä ottaa päähän...On silleen hyvin, että on sellanen henkilö, jolle jolle voi sanoa. Jos niinku alkaa kiristään joku asia." [H2]

Työssä käynti jäsentää aikaa ja sosiaalista todellisuutta sekä luo päivä-, viikko- ja vuosirytmiiä. Haastatellut kokivat, että työssä käynti laajentaa kokemuspiiriä ja tuo sisältöä elämään. Toimettomana olo ei tuntunut parhaalta vaihtoehdolta.

"...10 - 15 vuotta voin vielä olla töissä ni sitte se on ihan hyvä. Kyllä minä mielummin töissä oon ku kotona. Että siinä ku muutaman vuoden on ollu kotona, ni tuntu pääkopassa, että pittää saaha ruveta jotaki tekemään." [H1]

Työ antaa mahdollisuuden olla tuottava ja hyödyllinen. Työnteko koetaan mielekkäänä kun on mahdollisuus toteuttaa itseään. Yleensä haastateltavat ovat olleet työpaikalla oma-aloitteisia ja ilmoittaneet havaitsemistaan epäkohdista työnjohtajalle. Heillä on myös halua muokata ja mahdollisesti laajentaa työnkuvaansa, jotta ei tarvitsisi olla toimettomana.

"Tuota sais pittää tuon työpaikan...sitte sais niinku vapaasti pääsis kehittään sitä hommaa niinku se on vielä lapsen kengissä." [H4]

"Sytytti jotenkin se, ku näki, että on hommaa... Ku ajan myötä on tottunu siihen toimintaan. ...Motivaatiota olis tehdä jos vaan sais tehdä." [H1]

”Työnkuva on mitä se on. Se on pelkkää videovalvontaa. Siitä on ollu mun esimiehen kanssa puhetta, oisko välillä mahdollisuus tehdä jotain muuta...”

[H2]

Työ palkitsee tekijänsä. Haastatellut kokivat työssäolon mielekkäänä. Koulutuksen hyödyntäminen ja työn kanssa oppiminen oli yksi työntekoon motivoiva tekijä. Haastattelemani henkilöt kokevat, että vaikeuksista huolimatta työn teolla on myönteisiä vaikutuksia heidän elämäänsä.

”Olen tällä hetkellä todella tyytyväinen elämääni. Minulla on hyvä työpaikka jossa viihdyn. ...Käyn töissä joka päivä, se on pääasiallinen harrastus.” [H2]

Kolme haastatelluista koki nykyisen työtehtävänsä välillä turhauttavana tekemisen puutteen vuoksi, mitä selitettiin muun muassa kaupalliseen alaan kuuluvana ilmiönä (verrattuna ruuhka-aikoihin ja alennusmyynteihin). Myös yksitoikkoinen valvontamonitorien katsominen koettiin väsyttävänä ja työmotivaatiota alentavana tekijänä.

”Kuitenkin on puuduttavaa tehdä yksinomaan valvontatöitä, vois tehdä muutakin alaan liittyvää.” [H5]

5.6 Asenteet

Suhtautuminen vammaisuuteen on ihmisille hyvin henkilökohtainen asia. Siihen vaikuttavat omat arvot ja mahdolliset kokemukset vammaisten ihmisten kanssa. Suhtautuminen omaan vammaisuuteen tai vajaakuntoisuuteen vaihtelee ihmisten välillä. Siksi on vaikeaa määritellä mikä on asenteellista ja mikä ei. Kuitenkin vammaisuus herättää usein ihmisissä reaktioita, tulkinnat vain vaihtelevat.

Kysyttäessä henkilön kokemia ympäristön asenteita vammaisuuteen ja vajaakuntoisuuteen kaksi haastatelluista, sekä aikuisiällä vammautunut että syntymässään vammautunut, totesivat, että vammaisuuteen kiinnitetään

huomiota arkipäiväisissä tilanteissa. Niitä ovat esimerkiksi kaupassa tai muussa julkisessa paikassa asiointi. Yksi haastatelluista kertoi kokeneensa koulukiusaamista. Toinen haastateltu toteaa, ettei häntä juurikaan kiusattu erilaisuutensa vuoksi. Työpaikoilla haastateltujen kokemukset olivat hyviä. Työtoverit ovat suhtautuneet asiallisesti.

Yksi haastatelluista koki, ettei ole tullut syrjityksi työelämässä vammautumisen jälkeen. Terveen työnhakijan koetaan kuitenkin voittavan vajaakuntoisen työnhakijan työpaikkaa haettaessa. Kaksi haastatelluista huomauttaa, että työnantajat, joilla on lähipiirissä vammaisia tai vajaakuntoisia ystäviä tai tuttavvia, suhtautuvat vammaisuuteen myönteisemmin.

”Että vois joskus niinku työnantajakin kysyä vammaselta itseltäänkin, että mihin sä oikein pystyt. Pystytkö sinä tekemään tämmöstä hommaa. Kyllä vammainen ite sanoo pystyykö ite tekemään vai ei. Tai ainakin sanomaan, että minä yritän.” [H5]

”...sillain, että saattaa vaikka esim. hakkee töitä ni saattaa tyrmätä heti, ettet sinä ossaa tämmösiä, vaikka saattaa ihan hyvin pystyäkin.” [H1]

Työnantajat ymmärtävät ja ottavat huomioon, ettei vammainen tai vajaakuntoinen henkilö välttämättä pysty tekemään kaikkea, esimerkiksi nostamaan painavia laatikoita. *”Helepommalla olis päässy ku ois pyytäny apua” [H1].*

Vammautunut haastateltava huomautti omien asenteidensa vammaisuuteen muuttuneen vammautumisen myötä. Nyt hän ikään kuin näkee ihmisen ”vamman takana”.

”No tietysti kun on tää vamma, et pyörätuolin kans liikkuu, ni onhan se selvä, että elämä on vähän erilaista ku ns. terveillä ihmisillä. Et emmä silleen niinku oo kokenu sitä mitenkään, et ku se on kuitenkin lapsesta asti tottunu.Et

kyll mä oon monta kertaa miettiny...kun oon nähny noit vastavammautuneita jossain liikenneonnettomuudessa tai jossain käyny pahempi homma, ni kyll siihen on varmaan paljon vaikeempi sopeutua, ku on ollu kuitenkin silleen terve ja on ollu silleen työ varmaan mihinkä ei enää sen onnettomuuden jälkeen kykene, et se elämä menee niinku täysin uusiksi. Ni on se varmaan täysin erilaista sopeutua siihen ku, että on ollu ihan lapsest saakka niinku minä.” [H2]

Haastateltavat eivät suoraan syyttäneet vammattomia ihmisiä vammaisuuteen liittyvistä mahdollisista kielteisistä asioista, vaan heittävät pallon vammaisille ihmisille toivoen heidän kuulumisellaan ja näkymisellään yhteiskunnassa murtavan tabuja.

”Mutta kyllä mä sanon, se on tavallaan niinku vammasten omakin syy...se olis paras, niitten pitäis saada liikkua enemmän tuolla. Rohkeesti vaan, enemmän vaan tuonne stradoille. Ihmiset kun tottuu sitte pikkuhiljaa näkemään. [H5]

5.7 Haaveet ja painajaiset

Haastatteluhetkellä haastateltavat olivat juuri aloittamassa koulutustaan. Se ehkä suuntasi heidän tulevaisuuden haaveitaan ja painajaiskuviaan. Sillä hetkellä mielessä oli toivo mukavan työpaikan saamisesta, arjen rakentumisesta työelämän rytmittämänä. Taustalla oli epäonnistumisen pelko, kuten oppisopimuspaikan menettäminen tai terveyden pettäminen.

Haastateltujen tulevaisuuden haaveet liittyvät jokapäiväiseen elämään. Kaikki toivoivat saavansa pysyvän työpaikan. Vakituinen työpaikka edustaa taloudellista vakautta, mikä mahdollistaa muiden unelmien toteuttamisen, esimerkiksi oman asunnon hankkimisen. Toiveina oli myös terveyden säilyttäminen ja mielekkään työpaikan saaminen, mitkä lisäävät työssä jaksamista myös tulevaisuudessa. Osa haastatelluista mainitsi unelmakseen

kehittää vielä lapsen kengissä olevaa turva-alaa sekä laajentaa sitä kaupallisen alan ulkopuolellekin, esimerkiksi vanhustyöhön.

Tulevaisuuden painajaisiksi haastatellut mainitsivat eläkkeelle siirtymisen, työpaikan menettämisen ja terveyden pettämisen.

”No painajainen on tietysti se, että potkitaan pois töistä. Sit masentuu ja tulee sellanen fiilis, ettei musta oo enää työelämään ja sit jää roikkuun sen eläkkeen varaan loppu iäksi. Se olis aika painajaismainen tulevaisuuden näky. Kuitenkin on silleen omasta mielestään ihan fiksu, et pystyy tekemään työtä. Pystyy niinku elämään itsenäistä elämää. Ihan niinku muutki ns. terveet ihmiset.” [H2]

6 TUTKIMUSTULOSTEN TARKASTELUA

6.1 Selviytyminen ja työhön sijoittuminen

Tutkimukseni yhtenä tavoitteena oli saada yksityiskohtaista ja kuvailevaa tietoa vammaisten ja vajaakuntoisten henkilöiden selviytymisestä ja työhön sijoittumisesta turvalvojakoulutuksen kautta. Turvalvojaopiskelijat selviytyvät mielestäni arkielämässä suhteellisen hyvin. He asuvat itsenäisesti (yksi haastateltava asui palvelutalossa etsien omaa asuntoa), yksin tai perheensä kanssa. Heillä on ystäviä ja harrastuksia. Haastateltujen harrastukset eivät poikenneet niin sanotun valtaväestön harrastuksista. He viettivät vapaa-aikaansa ulkoillen, esimerkiksi pyöräillen, kävellen, hiihtäen, kalastaen. Vapaa-aikaa vietettiin myös olemalla perheen ja ystävien kanssa, lukien ja musiikkia kuunnellen. Yksi haastatelluista kertoi toimivansa aktiivisesti vammaisjärjestöissä. Aktiivisimpia harrastajia olivat perheelliset. Selvästikin tällä alueella haastateltujen liittyminen yhteisöön ja yhteiskuntaan toimi. Jokaisella haastatellulla on koulutusta ja jonkinlaista työkokemusta.

Taloudellisesti he tällä hetkellä tulevat toimeen palkan ja eri tukien avulla. Huomioitava kuitenkin on, että kahden haastatellun tulot ovat vähentyneet vammautumisen tai sairastumisen jälkeen. Tavoitteena työelämään palaamisen myötä voisi olla henkilöiden toimeentulo palkkatulon ansiosta ilman erillisiä tukia. Kaksi nuorta miestä oli hankkinut itselleen koulutusta, mutta pysyvää työpaikkaa ei ollut löytynyt, vaan he olivat olleet pääsääntöisesti työttöminä ennen turvavalvojakoulutukseen hakeutumista.

Vammautuminen on aina kriisi yksilön elämässä. Tein samanlaisia havaintoja kuin Lundälvin (1998), että vammautunut ihminen kohtaa onnettomuuden tai äkillisen sairastumisen seurauksena huomattavia vaikeuksia sekä joutuu järjestämään uudelleen sisäisen elämänsä. Yksilön koettelemukset heijastuvat myös hänen sosiaaliseen elämäänsä, perheeseen ja ystäviin. Vammautuneelle henkilölle on erityisen tärkeää perheen ja läheisten ystävien tuki ja hyväksyntä. Myös yhteiskunnan vammaisuutta hyväksyvä ilmapiiri helpottaisi yksilön sopeutumista vammautumiseen. Tutkimuksessani nousi esille myös vammautuneiden omia ajatuksia vammaisuudesta ja omien näkemysten ja asenteiden muuttuminen hyväksyvämmäksi vammaisuuteen sekä vammaisiin ihmisiin onnettomuuden tai sairastumisen jälkeen. Kriisivaiheen ja kuntoutusjaksojen jälkeen haastattelemani vammautuneet henkilöt alkoivat jäsentää elämäänsä ja pyrkivät kykyjensä mukaan palaamaan takaisin normaaliin elämään.

Omassa tutkimuksessani havaitsin kuten Salminen et al (1993), että työhön kuntoutumista edistää kiinnostava ala ja mielenkiintoiset työtehtävät, joihin työntekijällä on mahdollisuus vaikuttaa. Vammautumisen jälkeen kahdella haastatelluista oli niin sanotusti kuntoutumisen kausi, jolloin henkilöt olivat sairaalassa leikkauksissa tai kuntoutuksessa. Tärkeintä oli kuntoutua, työelämään palaaminen ei vielä ollut päällimmäinen ajatus. Vammautumisen tai sairastumisen jälkeen näillä kahdella haastatellulla oli välttämätöntä hakeutua uudelleenkoulutukseen, sillä paluu entisiin työtehtäviin ei ollut enää mahdollista. Eläkkeelle siirtyminen ja työttömyys koettiin ”painajaisena” ja pysyvän ja mielekkään työpaikan saaminen ”onnen potkuna”.

Verraten Loijaksen (1994) tutkimukseen omassa tutkimuksessani havaitsin, että haastatellut eivät pitäneet itseään kykenemättöminä töihin. Päinvastoin he olivat motivoituneita työntekoon, joskin kiinnostavan alan tai työ- tai harjoittelupaikan löytäminen tuotti vaikeuksia. Varhaisella opintojen- ja ammatinvalinnan ohjauksella sekä nuoren eri ammattialoihin tutustumisella voisi helpottaa nuorten ammatinvalintaa ja opintojen järkevää suunnittelua. Kaksi haastatelluista, syntymästään tai varhaislapsuudessa vammautuneet, eivät olleet vielä olleet kunnolla kiinni työelämässä. He olivat opiskelleet tai tehneet satunnaisia töitä. Kaksi työikäisinä vammautunutta tai sairastunutta henkilöä olivat olleet vakituisessa työssä, mutta eivät voineet vammautumisen jälkeen jatkaa samassa työpaikassa. Yksi haastatelluista on ollut työelämässä, jäänyt työttömäksi ja hakeutui uudelleen koulutukseen.

Omassa tutkimuksessani sain samanlaisia tuloksia kuin Seuri (1996) työtyytyväisyyden osalta. Haastatellut kokivat työnsä työharjoittelupaikalla varsin myönteisenä. He olivat motivoituneita työntekoon ja oppimaan uutta työpaikalla. He kokivat voivansa vaikuttaa työhönsä esimerkiksi työvuorojen suunnitteluun ja työtilansa toimivuuteen. Tärkeitä motiiveja työnteolle oli toimeentulon hankkimisen lisäksi se, että on jotain mielekästä tekemistä. Poiketen Seurin tutkimustuloksista haastattelemani kolme syntymästään tai varhaislapsuudessa vammautunutta henkilöä eivät kokeneet vammaisuutensa vaikuttaneen koulutusmahdollisuuksiinsa. Kuitenkin kaksi heistä oli valinnut erityisoppilaitoksen niin sanottujen yleisten ammattioppilaitosten sijaan. Omassa tutkimuksessani en havainnut vammaisten työntekijöiden psyykkistä oireilevuutta, vaikka työtehtävät koettiin välillä yksitoikkoisena vielä hioutumassa olevan työnkuvan vuoksi.

Kokkonen et al (1991) tutkimuksensa ensimmäisessä osassa toteavat, että tutkimusryhmän nuorten koulutuksen linjavalinnat eivät poikenneet vertailuryhmän nuorista, paitsi että vammaiset nuoret valitsivat useammin kaupallisen alan. Omassa tutkimuksessani yksi haastateltavista on suorittanut kaupallisen koulutukseen valmentavan kurssin, mutta ei sen jälkeen ole halunnut pyrkiä kauppaoppilaitokseen opiskelemaan. Yksi haastateltavista on yo-merkonomi. Hän koki ajautuneensa kauppaopistoon,

koska hän silloin tarvitsi lyhyen koulutuksen ammattiin -kevyeen toimistotyöhön. Hänen mielestään siihen aikaan oli hyvin yleistä, että vammaisille henkilöille suositeltiin kaupallista alaa. Kokkosen et al (1991) mukaan yhteiskunnan asennoituminen vammaisiin nuoriin suosii passiivisuutta ja eläkkeelle jäämistä aktiivisesti työelämään pyrkimisen sijaan. Ehkä siksi vammaisia nuoria ei kannusteta opiskelemaan yhtä tehokkaasti kuin vammattomia nuoria. Haastattelemini henkilöiden sosiaalisessa kehityksessä en havainnut mitään eroa valtaväestön sosiaaliseen kehitykseen. Kolme vanhinta haastattelemaani henkilöä olivat perheellisiä. Kaksi nuorinta henkilöä asuu yksin, toinen omassa asunnossa ja toinen palvelutalossa etsien omaa asuntoa.

Kokkonen et al (1991) tutkimuksen toisessa osassa todettiin, että liikuntavammaiset nuoret aikuiset kokevat pitkäaikaistyöttömyyttä enemmän kuin vammattomat nuoret. Valitettavasti oma tutkimukseni tukee näitä tuloksia. Kaksi nuorinta opiskelijaa ei ollut aikaisemmin kiinnittynyt työelämään. Nuorten vammaisten henkilöiden kiinnittymisessä yhteiskuntaan olisikin tärkeää, että he eivät joutuisi olemaan työttöminä pitkiä aikoja koulutuksen jälkeen, vaan siirtyisivät mahdollisimman pian työelämään. Omassa tutkimuksessani havaitsin, että harjoittelupaikan tarjonneet työnantajat olivat tyytyväisiä turvalvalvojaopiskelijoihin. Suurin ongelma olikin löytää työnantajia, jotka olivat valmiita ottamaan liikuntarajoitteisen henkilön oppisopimuskoulutukseen. Opiskelijat olivat motivoituneita työntekoon. Vakituisen työpaikan löytyminen avoimilta työmarkkinoilta ja kiinnittyminen pysyvästi työelämään onkin turvalvalvojakoulutuksen yksi päätavoitteista.

Toivonen & Haapasalo (1995) toteavat, että erilaisista työ- ja koulutuskokeiluista olisi hyötyä ennen kuin nuoret päättävät koulutus- ja linjavalinnat. Samalla vammaisen tai vajaakuntoisen henkilö voisi selvittää, minkälaiset mahdollisuudet hänellä on selviytyä tulevassa ammatissaan. Haastattelemani pyörätuolilla liikkuvat henkilöt valitsivat oppaiden tai suosittelujen perusteella Invalidiliiton Järvenpään koulutuskeskuksen opiskelupaikakseen. Peruskoulun työelämään tutustumisjaksoilla vammaisilla nuorilla tutustumiskohteena on yleensä työkeskukset sen sijaan,

että he tutustuisivat ns. normaaleihin työpaikkoihin. Mietityttää myös, miksi pyörätuolilla liikkuville nuorille suositellaan työvoimatoimistossa tai oppilaanohjauksessa automaattisesti erityisoppilaitoksia.

Yksi haastateltava oli kokeillut lähes hakuammuntana oppilaitoksessa tarjolla olevia eri kursseja. Toisaalta eri kursseilla saattoi saada lisäaikaa miettiä ”mikä minusta tulee isona”. Toisin sanoen opiskelijalla ei ollut tietoa, mikä ala häntä kiinnostaa, mikä on mielestäni 16-vuotiaalle nuorelle normaalia.

Omassa tutkimuksessani panin merkille, että nuorena ammatillisen koulutuksen hankkineiden ja työelämään sijoittuneiden aikuisiällä vammautuneiden henkilöiden tukitoimet tulisi olla erilaiset kuin syntymästään tai lapsuudestaan vammautuneiden. Aikuisiässä vammautunut henkilö voi usein säilyttää entisen työnsä ja työssä selviytymistä tuetaan apuvälineillä tai ympäristön muutostöillä. Vammautunut henkilö voi kuitenkin joutua kouluttautumaan uudelleen, mutta työelämään siirtymisen kynnyks on matalampi. Lapsuusiällä tai syntymästään vammautunut joutuu kohtaamaan aivan erilaiset esteet hankkiessaan työkokemusta ja pysyvää työpaikkaa.

6.2 Esteet ja asenteet avoimilla työmarkkinoilla

Tutkimuksella pyrin selvittämään, mitä esteitä vammaisen ja vajaakuntoinen henkilö mahdollisesti kohtaa etsiessään pysyvää työpaikkaa vapailta työmarkkinoilta, sekä millaisia asenteita ehkä kohdistuu vammaiseen henkilöön työmarkkinoilla. Haastatelluilla oli sekä myönteisiä että kielteisiä kokemuksia työhaastatteluista. Ennakkoluulot vammaisten ja vajaakuntoisten työssä selviytymisessä heikentävät haastateltujen mielestä työnantajan halua palkata vammaisen työntekijä, jolloin vammaaton työnhakija valitaan mieluummin. Työnantaja, jolla on vammaisia ystäviä, sukulaisia tai ennestään vammaisen työntekijä, suhtautuu haastateltujen mielestä myönteisemmin vammaisen hakijan palkkaamiseen. Turvalvoajaopiskelijoilla olikin vaikeuksia löytää koulutukseen vaadittava oppisopimuspaikka.

Salminen et al (1993) huomauttaa, että suomalainen alaraajahalvautunut henkilö on harvemmin työssä kuin esimerkiksi yhdysvaltalainen, saksalainen, sveitsiläinen tai japanilainen kohtaloveri. Syyksi tähän esitettiin esimerkiksi, että Suomessa kuntoutusta akuuttivaiheen jälkeen toteutetaan ilman kiinteää kokonaissuunnitelmaa, millä arveltiin olleen merkitystä henkilöiden vähäiseen työllistymisen. Muita syitä voivat olla esimerkiksi vaikeus liikkua pyörätuolilla työpaikalla. Aikuisiällä vammautuneiden työhön palaamisesta kiinnostuneet henkilöt olivat Salmisen et al mukaan nuorempia ja paremmin koulutettuja kuin työstä kiinnostumattomat henkilöt. Tutkimuksen mukaan useat tutkimukseen osallistuneet henkilöt olisivat olleet uudelleen koulutuksen tarpeessa, mutta uudelleen koulutus oli toteutunut suhteellisen harvoin ja vain miesten kohdalla.

Lundälv (1998) korostaa vammautuneiden omaa käsitystä työkyvystään. Hänen tutkimansa liikenteessä vammautuneista henkilöistä puolet eivät olleet palanneet työelämään, koska kokivat, etteivät pystyisi työhön. Suurempi osa naisista kuin miehistä kokivat olevansa kyvyttömämpiä palaamaan työhön. Loijas (1998) tutkimuksessaan toteaa, että vammaiset nuoret kokivat itsensä kykenemättömiksi töihin, eivätkä siksi olleet hankkineet koulutusta tai työkokemusta. Haastattelemiini henkilöt, eivät kokeneet olevansa työkyvyttömiä. Päinvastoin he olivat innokkaita ja motivoituneita opiskelemaan ja kiinnittymään työelämään. Yksi haastattelemiini tunnustaa, että työpaikalla saa helposti apua, jos vain ymmärtää pyytää. Haluttomuus opiskella ja tehdä työtä edistää tehokkaasti vammaisten nuorten syrjäytymiseen työmarkkinoilta.

Kokkonen et al (1991) toteavat, että työelämä näytti hyväksyneen liikuntavammaiset henkilöt kohtuullisesti, mikäli he sinne ohjautuivat. Myös haastattelemiini henkilöt kokevat työyhteisöjen hyväksyneen heidät hyvin, kunhan he ensin voittivat asenteet työpaikan saamiseksi. Näyttäisikin siltä, että vammaisuus hyväksytään, kun ihmisillä on mahdollisuus tutustua vammaisiin henkilökohtaisesti.

Seuri et al (1996) raportoivat, että vamman kokivat koulutusta rajoittavana tekijänä ne, joilla oli synnyynnäinen vamma verrattuna myöhemmin vammautuneisiin. Muutostöitä työpaikalla tehtiin useammin myöhemmin vammautuneille kuin synnyynnäisesti vammaisille henkilöille. Mielenkiintoinen havainto on, että useissa tutkimuksissa korostetaan vammaisten naisten heikompaa asemaa työmarkkinoilla miehiin verrattuna.

Pohtiessani vammaisen ja vajaakuntoisen henkilön mahdollisia esteitä pysyvän työpaikan saamisessa, heikko koulutus ja työkokemuksen puute nousivat ensin esille. Myös liikkumisen vaikeus työpaikalla voidaan kokea esteenä, mihin voidaan kyllä vaikuttaa työtilan muutostöillä. Työnantajien tiedonpuute ja siitä johtuvat ennakkoluulot vammaisia työntekijöitä kohtaan luovat kielteisiä asenteita vammaisen henkilön palkkaamista harkittaessa. Työnantaja saattaa nähdä vain vamman ammatillisesti pätevän ihmisen sijaan. Työnantajalla voi olla myös pelko, että vammaisen henkilö on alati sairas ja paljon poissa töistä. Yksi haastattelemani henkilö kertoi olleensa poissa töistä vain muutaman kerran, ja silloinkin hänellä oli flunssa.

Omassa tutkimuksessani havaitsin, että aikuisiällä vammautuneen ammattikoulutetun henkilön on helpompi palata työelämään kuin nuoren syntymässään tai lapsuusiällä vammautuneen henkilön, jolla koulutuksen lisäksi ei ole vielä työkokemusta. Hyvä koulutus ja työkokemus ovat erittäin tärkeitä asioita pyrittäessä avoimille työmarkkinoille. Tärkeää on myös positiivinen ja realistinen käsitys omasta työkyvystä sekä korkea motivaatio työntekoon ja itsensä kehittämiseen.

Vammaisen tai vajaakuntoisen henkilön kanssa oppisopimuksen solmineet työnantajat ovat olleet tyytyväisiä työntekijäänsä. Työnantajat toteavat, ettei liikuntarajoitteisuus ole este työntekoon esimerkiksi valvomossa. Työntekijän liikuntavamma ei aiheuta ongelmia työyhteisössä ja yritys saa jopa myönteistä mainontaa suvaitsevaisuudestaan.

6.3 Oppisopimus – keino päästä pysyvästi kiinni työhön ja yhteiskuntaan

Tavoitteenani oli selvittää millaiset mahdollisuudet oppisopimuskoulutuksella on auttaa vammaisia ja vajaakuntoisia henkilöitä pääsemään pysyvästi kiinni työhön ja yhteiskuntaan.

Heiskasen (2000) turvalvoajaopiskelijoille tekemän kyselyn mukaan tärkeimmät motiivit turvalvoajakoulutukseen osallistumiseen olivat halu itsensä kehittämiseen, halu hankkia uusi työpaikka, tarve vaihtaa ammattia tai työpaikkaa sekä työttömyys tai työttömyysuhka. Tutkimuksessani havaitsin, että haastatellut pitivät oppisopimiskoulutusta hyvänä väylänä palata tai päästä kiinni työelämään. Useat opiskelijat kertoivat oppisopimuskoulutuksen etuna olevan työnkautta oppimisen. Oppisopimus eroaakin perinteisestä opiskelumallista: ensin opinnot, sitten työ. Työn ohessa opiskelun etuna pidettiin mahdollisuutta yhdistää uutta tietoa omaan vanhaan tietoon ja kokemukseen työn parissa. Lähikoulutusjaksoilla täydennetään teoretietoja ja nähdään ystäviä sekä verrataan työkokemuksia. Lisäksi oppisopimuskoulutusta pidettiin aikuisiällä hyvänä opiskelumuotona taloudellisestikin työstä maksettavan palkan vuoksi.

Oman sekä Kollanuksen & Silvennoisen (1998) tutkimusten mukaan opiskelijoiden kokemukset työpaikkakoulutuksen laadusta olivat pääosin myönteisiä, mutta puutteena koettiin työpaikkakouluttajan ajan puute. Turvalvoajaopiskelijat kokivat, että heillä on mahdollisuus vaikuttaa työnkuvan muotoutumiseen sekä koulutuksen toteutukseen. Turvalvoajakoulutus on alana uusi ja siksi oppisopimuskoulutus soveltuu siihen erityisen hyvin. Koulutuksen aikana on haastateltujen mukaan mahdollista sitoutua omaan työhön, jolloin työn tuottavuus kasvaa. Kuitenkin he olisivat kaivanneet enemmän ohjausta työpaikalla. Työnantajan osallistuminen teoriajaksojen sisällön suunnitteluun lisää koulutusjaksojen yhteensopivuutta. Työharjoittelun ja teoriakoulutuksen yhteensopivuus on yksi oppisopimuskoulutuksen onnistumisen kriteereistä. (Kollanus & Silvennoinen 1998, 27.)

Kollanus ja Silvennoinen (1998) toteavat, että oppisopimusta käsittelevissä tutkimuksissa ilmenee, että oppilaitoksen sijainti tuottaa monille opiskelijoille ongelmia. Teoriakoulutuksessa joudutaan joskus käymään pitkän matkan päässä, mikä voi olla opiskelijalla väsyttävää ja johtaa koulutuksen keskeyttämiseen. Omassa tutkimuksessani havaitsin, että opiskelijat kokivat teoriajaksot eri paikkakunnalla pirstävinä ja opettavaisina sekä sosiaalisesti merkittävinä tapahtumina.

Oppisopimiskoulutuksen katsottiinkin olevan hyvä tapa saavuttaa hyvä yhteistyö työntekijän ja työnantajan välille, sillä molemmat osapuolet hyötyvät oppisopimuksesta. Useimmat työnantajat odottavat koulutetun työntekijän jatkavan yrityksessä oppisopimuksen jälkeen. Siksi henkilöltä vaaditaan aktiivisuutta työhaussa ja kykyä markkinoida itsensä työnantajalle. Oppisopimuskoulutuksen lisäkoulutus on useimmille työttömille nuorille ja aikuisille järkevä tapa hankkia koulutusta ja alan työkokemusta vastaava työpaikka. Oppisopimuskoulutukseen valikoituukin todennäköisesti henkilökohtaisilta ominaisuuksiltaan varsin pärjääviä henkilöitä. (Kollanus & Silvennoinen 1998, 63 - 64.)

Oppisopimuskoulutuksen eduista ja pitkästä historiasta huolimatta, oppisopimuskoulutus nykyisin kaipaa toimintamuotojen selkeyttämistä. Kollanuksen ja Silvennoisen (1998) haastatteleminen koulutarkastajien mukaan oppisopimuksen synnyn neljä tärkeintä estettä olivat taloudelliset, tiedolliset (työnantajien, työttömien nuorten ja työvoimatoimistojen tiedon puute), asenteelliset ja organisatoriset esteet.

Oppisopimuspaikan löytäminen on usein vaikeaa. Kollanuksen & Silvennoisen (1998) tutkimuksen mukaan kaksi kolmasosaa opiskelijoista olivat löytäneet oppisopimuspaikan oman aktiivisuutensa avulla. Työvoimatoimiston kautta sopimuksen oli saanut 28 % opiskelijoista. Haastattelemillani henkilöillä oli ollut huomattavasti vaikeampaa löytää oppisopimuspaikka työnantajien tietämättömyyden ja vammaisuuteen liittyvien kielteisten asenteiden vuoksi. Työvoimatoimisto oli ollut kuitenkin joillakin haastattelemillani henkilöillä koulutuksesta kertova taho.

Turvavalvoja-projektin koulutussuunnittelijat auttoivat harjoittelupaikkojen etsimisessä.

Jotta oppisopimuskoulutuksen tiellä olevia tiedollisia esteitä voitaisiin poistaa, tulisi opinto-ohjaajien tiedottaa nuoria tästä koulutusmuodosta. Työvoimatoimiston tulisi tarjota aikuisille oppisopimuskoulutusta uudelleen- ja lisäkoulutusmuotona. Hallinnollisesti ja organisatorisesti oppisopimukseen liittyvät lainsäädännölliset ja käytännön asiat pitäisi selkiyttää ja niistä tiedottaa. Työnantajien vammaisiin ja vajaakuntoisiin kohdistuvia kielteisiä asenteita tulisi poistaa. Oppisopimuskoulutusta tulisi myös markkinoida erityisesti suoraan yrityksiin, kuten turvavalvoja-projekti tekee.

6.4 Yhteys yhteiskunnallisen integraation teoriaan

Päämääränä integraatiossa on tasavertaisuuteen perustuva yhteiskunnallinen integraatio. Fyysinen ja toiminnallinen integraatio ei automaattisesti johda sosiaaliseen integroitumiseen. Murto (1997, 59) luonnehtii täydellisesti toteutunutta integraatiota ryhmään kiinnittymisenä ja ryhmän kiinnittymisenä yksilöön, josta voisi käyttää nimitystä psyykinen integraatio.

Suomalaisessa yhteiskunnassa yksilöiden eräs perusoikeus ja velvollisuus on "kantaa kortensa yhteiskunnan hyvinvoinnin kekaan" kouluttautumalla ammattiin ja osallistumalla työelämään kukin kykyjensä mukaan. Yksilön tippumista pois normaalista elämäkulusta eli jäämistä koulutuksen ja työssäkäynnin ulkopuolelle, voidaan kuvata syrjäytymisen käsitteellä. Syrjäytynyt henkilö ei tämän ajatuskuvion mukaan ole liittynyt yhteiskuntaan.

Mielestäni haastattelemanani turvavalvojaopiskelijat eivät ole syrjäytyneitä. Kaksi nuorinta haastattelemaani henkilöä ovat hankkineet koulutusta, mikä ei kuitenkaan ole ollut suunnitelmallista. Nuorten kohdalla oli havaittavissa oman ammatti-identiteetin etsimistä ja eri kurssien kokeilua. Tämä on kuitenkin mielestäni aika yleistä nuorilla henkilöillä, joille ei ole selvillä oma unelma-ala. Nyt he kokivat turvavalvonta-alan mielenkiintoisena, ja sen

piirissä he haluavat työskennellä. Kaksi haastattelemaani vammautunutta tai sairastunutta henkilöä ovat olleet työelämässä mukana useita vuosia. He halusivat takaisin työelämään ja etsivät itselleen uuden kiinnostavan alan sekä koulutuksen. Yksi haastateltava, syntymästään lievästi vammainen, on ollut työelämässä sekä työttömänä. Hän halusi vielä kehittää itseään ja laajentaa työnkuvaansa vasta hankitun sosiaalian tutkinnon jälkeenkin. Kaikki haastattelemani henkilöt olivat hyvin motivoituneita oppisopimuskoulutuksena järjestettävään turvavalvojakoulutukseen ja työnantajatkin havaitsivat innostuneisuuden. Kaikki haastattelemani henkilöt pitivät työssäoloa työttömyyttä ja eläkkeellä oloa parempana vaihtoehtona.

Työ on haastatelluille tärkeä asia. Se ei kuitenkaan ole koko elämän sisältö. Tärkeitä asioita ovat perhe, ystävät ja harrastukset. Työ koetaan toimeentulon lähteenä, päivän rytmittäjänä ja mielekkäänä paikkana toteuttaa itseään. Tämä ei poikkea ns. valtaväestön kokemuksista eli voidaan sanoa, että integroituminen yhteisöön toimii tällä alueella. Kuitenkin vammaiset ja vajaakuntoiset henkilöt joutuvat kohtaamaan ympäristön kielteisiä asenteita. Valitettavasti liian monet työnantajat suhtautuvat varauksellisesti vammaisuuteen. He eivät useinkaan anna vammaisille henkilöille mahdollisuutta edes näyttää, mihin he ammatillisesti kykenevät. Työnantajat kokevat vammaisen työntekijän rasitteena ja taloudellisena lisämenona yritykselle. Työnantajat pelkäävät tulevia eläkkeitä enemmän kuin muutostöitä. Tätä asennetta tämä tutkimus pyrkii murtamaan.

Yhteiskunnallisen integraation teorian mukaan tavoitteena ei ole vammaisten ja vajaakuntoisten henkilöiden muokkaaminen yhteiskuntaan sopiviksi, vaan yhteiskunnan muuttaminen paremmin sen jäsenille sopivaksi. Ehkä teoria alkaa käytännössä vähitellen saada jalansijaa, sillä turvavalvojakoulutus saikin alkunsa liike-elämän ehdotuksesta. Huomattiin, että turvavalvonta-ala voisi tarjota työtä liikuntarajoitteisille henkilöille. Toivottavasti tämä toimi hyvänä esimerkkinä muillekin aloille sekä asenteellisesti että lisäämällä käytännön työpaikkoja.

Turvavalvoja-projektin tavoite ei ole työllistää suuria määriä vammaisia henkilöitä, vaan nähdä tämä uutena alana, johon vammaiset henkilöt voivat työllistyä. Turvavalvoja on koulutettu enemmän kuin tällä hetkellä on työllistynyt. Turvavalvoja-projekti on pilottiprojekti, joten sitä ei voida arvioida samalla tavalla kuin projekteja, joilla on jo valmis toimintamalli. Pohdittaessa mikä on turvavalvoja-projektin positiivinen tulos esimerkiksi pitkällä tähtäimellä, voidaan nähdä, että projekti on onnistunut, jos viisi vammaista turvavalvojaa työllistyy pysyvästi. Turvavalvoja-projektin myötä tehdään paljon työtä työnantajien vammaiseen henkilöön kohdistuvan kielteisen asennemuurin murtamisessa. Projektin tuotoksena voisi olla yrityksille malli siitä, miten työllistää vammaisia ja vajaakuntoisia henkilöitä. Projekti on luonut uuden koulutuslinjan, turvavalvojakoulutuksen, joka jatkuu Invalidiliiton Järvenpään koulutuskeskuksessa.

Ikonen (1996) kuvaa mielestäni hyvin turvavalvojaopiskelijan opiskelutaivalta; opiskelijalla on selvitettävänään yksilöllinen este- tai selviytymisrata, jossa tavoitteena on työllistyminen. Yhteisenä esteenä opiskelijoilla on työnantajien asennemuuri, josta osa pääsee läpi, osa tippuu. Edessä ovat uudet yksilölliset esteet, esimerkiksi selviytyminen työpaikalla työtehtävistä, työyhteisön sosiaalisen hyväksynnän saavuttaminen ja pysyvän työpaikan saaminen.

7 POHDINTA

Tämän tutkimuksen tavoitteena on ollut saada kuvailevaa tietoa pienen tutkimusjoukon (N=5), eli turvavalvojakoulutukseen osallistuneiden henkilöiden selviytymisestä, koulutuksesta ja työhön sijoittumisesta. Tutkimus on osa Turvavalvoja-projektia, mikä on osaltaan vaikuttanut tutkimustehtävän ja teoriataustan valintaan. Tutkimuksessa en tavoittele tiedon yleistettävyyttä, vaan pyrin saamaan syvällisempää tietoa

koulutukseen osallistuneiden vammaisten ja vajaakuntoisten henkilöiden kokemuksista. Nämä kokemukset voivat auttaa muita vammaisia henkilöitä heidän pyrkiessään työelämään. Lisäksi nämä kokemukset ovat arvokkaita suunniteltaessa erilaisia väyliä vammaisten henkilöiden työllistymiseksi avoimille työmarkkinoille. Kokemukset antavat myös ideoita vammautuneiden työntekijöiden mahdollisuuksista säilyttää työpaikkansa työpaikan fyysisten muutostöiden avulla.

Tutkimuksen aineisto koostuu viidestä teemahaastattelusta. Aineisto on aika suppea, mutta sisältää sekä syntymästään että aikuisiällä vammautuneiden henkilöiden näkökulmia avoimille työmarkkinoille pyrkimisestä. Laajempi aineisto olisi varmasti tuonut esille monia erilaisia selviytymistarinoita.

Kahdenkeskinen teemahaastattelu menetelmänä sopii mielestäni pienen tutkimusjoukon mielipiteiden ja kokemusten keräämiseen. Haastattelut tein opiskelijoiden koulutuksen alkuvaiheessa, jolloin heillä ei vielä ollut jäsentynyttä työnkuvaa eikä varmaa tietoa työpaikan pysyvyydestä oppisopimuksen päätyttyä. Nämä tekijät heijastuvat haastateltavien kertomuksista epävarmuutena, mutta toiveikkuutena tulevaisuuden työllistymisen suhteen. Tutkimusta olisi voinut laajentaa haastattelemalla opiskelijoita uudelleen koulutuksen päätyttyä, millaisella mielellä he nyt suhtautuvat tulevaisuuteen ja miten he jälkeen päin kokevat oppisopimuskoulutuksen.

Tutkimuksen edetessä havaitsin, että vammaisten ja vajaakuntoisten henkilöiden työllistymisen suurin este avoimille työmarkkinoille on työnantajien haluttomuus palkata vammainen tai vajaakuntoinen työntekijä. Työnantajien kielteisten asenteiden taustalla olevien todellisten tekijöiden selvittäminen ja asenteiden muuttamiseen tähtäävien keinojen keksiminen olisi tarpeellinen tutkimustehtävä.

Tässä tutkimuksessa totesin, että oppisopimus koulutusmuotona on hyvä keino vammaisten ja vajaakuntoisten henkilöiden kouluttamisessa ja siirtymisessä työelämään. Olisi hyödyllistä selvittää, miten

oppisopimuskoulutus toimii muilla kuin turvavalvonta-alalla vammaisten ja vajaakuntoisten koulutusväylänä avoimille työmarkkinoille ja kuinka pysyviä oppisopimuksen jälkeen saavutetut työpaikat ovat. Toisaalta olisi aiheellista tutkia, ovatko työnantajien asenteet muuttuneet Turvavalvojenprojektin myötä hyväksyvämmäksi palkata vammaisia työntekijöitä.

Tässä tutkimuksessa selvitettiin muun muassa vammaisten henkilöiden työelämään siirtymisen esteitä. Suurimmat esteet olivat työnantajien tietämättömyys vammaisten henkilöiden mahdollisuuksista selviytyä normaalissa työssä, sekä vammaisten työntekijöiden palkan ja eläkkeen yhteensovittamisen vaikeus. Tämän tutkimuksen tuloksia voidaan hyödyntää esimerkiksi antamalla muille työnantajille tietoa tyytyväisistä työnantajista, jotka ovat palkanneet menestyksekkäästi vammaisen tai vajaakuntoisen henkilön. Tutkimuksessa todetaan myös, että vammaiset ja vajaakuntoiset ovat todella motivoituneita tekemään työtä avoimilla työmarkkinoilla.

Suomalaisten perusoikeuksiin kuuluu oikeus tehdä työtä. Vaikka elämme yhä kapenevilla, valikoivammilla työmarkkinoilla, jolloin pysyvästä työpaikasta taistelevat yhä pätevämmät työnhakijat, myös vammaiselle henkilölle on turvattava työn tekemisen oikeus. Jotta voi menestyä tässä kilpailussa, on hankittava hyvä koulutus ja orientoiduttava *elinikäisen oppimisen ajatukseen*. Vamma, toiminnanvajavuus tai liikuntarajoitteisuus ei ole este opiskelulle ja työnteolle. Siksi jo nuoria vammaisia ja vajaakuntoisia henkilöitä olisi kannustettava hankkimaan itselleen hyvä koulutus pääomakseen.

Peruskoulun jälkeen vammaisilla ja vajaakuntoisilla nuorilla kuten vammattomillakin nuorilla tulisi olla valittavanaan jatkokoulutuspaikaksi useita erilaisia koulutusaloja ja -linjoja, opistoja ja oppilaitoksia. Nuorella tulisi olla käytössään ammattitaitoinen henkilö, jonka kanssa yhdessä on mahdollista etsiä nuorelle sopiva ja mielekäs koulutusvaihtoehto. Koulupsykologit, opinto-ohjaajat ja työvoimatoimistojen ammatinvalintapsykologit ovat avainasemassa antamaan ajankohtaista tietoa erilaisista koulutusvaihtoehtoista ja oppilaitoksista. Heidän tulisi myös

kannustaa vammaisia ja vajaakuntoisia nuoria hakemaan yleisiin kouluihin ja oppilaitoksiin, ei vain erityisesti vammaisille ja vajaakuntoisille tarkoitettuihin erityisoppilaitoksiin. Tällöin liittyminen yhteiskuntaan ja normaali elämäntapa etenisi luonnollisesti, eikä tarvittaisi erityisiä integroivia toimenpiteitä. Työvoimatoimistoissa tulisi olla tarjolla monipuolista ammatillista koulutusta, työllisyyskursseja, työ- ja koulutuskokeiluja myös vammaisille ja vajaakuntoisille työnhakijoille. Tärkeää olisi mahdollisuus kokeilla eri alojen sopivuutta ja koulutustapoja. Ensin on kuitenkin henkilöllä herättävä halu opiskella ja tehdä työtä.

Yhteiskunnalliset työelämääkin hallitsevat jäykät rakenteet aiheuttavat vajaakuntoisuutta. Sosiaaliturvajärjestelmän ja työaikojen joustamattomuus vaikeuttavat vammaisen tai sairaan henkilön pääsyä ja selviytymistä yleisillä työmarkkinoilla. Epäkohtana on ollut esimerkiksi vammaisille ja pitkäaikaissairautta sairastaville henkilöille nuorena myönnetyn työkyvyttömyyseläkkeen joustamattomuus, jos henkilö haluaa aktiivisesti työllistyä avoimille työmarkkinoille. Pelkona henkilöllä voi olla, miten hän selviytyy taloudellisesti, jos ei kykenekään tekemään kahdeksan tunnin työpäivää. Vajaakuntoisuuden poistamiseksi toimenpiteiden tulisi kohdistua yksilön sijasta rakenteisiin. Nykyiset eläkeuudistukset pyrkivät joustavampiin eläke- ja palkkaratkaisuihin.

Nykyään on tarjolla provisiopalkkaisia töitä, joita vammaiset ja vajaakuntoiset henkilöt eivät voi, jaksaa tai kykene terveydentilastaan johtuen tekemään. Työssä olevat ihmiset tekevät työtä jaksamisen ääri rajoilla, kun taas työttömät turhautuvat työn puutteen edessä. Työn jakaminen, esimerkiksi elämäntapaan mukautettu työaika, antaisi mahdollisuuden työ- ja vapaa-ajan tasapainoon ja tilaa elinikäiselle oppimiselle (Julkunen & Nätti 1997, 59). Työn jakamisesta (esimerkkinä lyhennetty työviikko, osaaikaisuus, vuorotteluvapaat) hyötyvät mielestäni kaikki työikäiset ihmiset. Erityisesti se hyödyttäisi vammaisia ja vajaakuntoisia työntekijöitä, joiden terveydentilassa saattaa tapahtua muutoksia.

Arvioitaessa vammaisten ja vajaakuntoisten henkilöiden koulutusta ja työssäkäyntiä, on huomioitava syntymästään asti vammaisten ja nuoruus- tai aikuisiässä vammautuneiden eroja. Vammautuneet henkilöt ovat mahdollisesti käyneet ammatillisen koulutuksen ja sijoittuneet työelämään ennen vammautumistaan, jolloin heidän tukitoimensa ovat erilaiset kuin syntymästään tai lapsuudestaan vammautuneiden. Aikuisiässä vammautunut henkilö voi usein säilyttää entisen työnsä ja työssä selviytymistä tuetaan apuvälineillä tai ympäristön muutostöillä. Muutostyöt työpaikoilla ovat helpottaneet myös vammattomien työntekijöiden työskentelyä ja lisänneet näin työntehokkuutta. Vammautunut henkilö voi joutua kouluttautumaan uudelleen, mutta työelämään siirtymisen kynnyks on matalampi. Syntymässään tai lapsuusiällä vammautuneen henkilön kuntouttaminen tulisi aloittaa jo lapsena. Kuntoutukseen tulisi sisältyä fyysisen toimintakyvyn eli liikunnallisen ja motorisen kyvykkyyden lisäämistä sekä psyykkisten valmiuksien eli realistisen minäkuvan muodostamista. Lisäksi tarvitaan henkistä valmentautumista peruskoulutukseen, myöhemmin ammattiin johtavaan koulutukseen ja siirtymiseen työelämään.

Vammaisten henkilöiden aktivoiminen työelämään, toiminnallinen ja taloudellinen tukeminen on yhteiskunnalle taloudellisesti edullisempaa pitkällä aikavälillä kuin passivoitumisesta ja syrjäytymisestä aiheutuvat kustannukset. On huomioitava, että kaikki vammaiset henkilöt eivät ole yhteiskunnasta syrjäytyneitä, syrjäytymisvaarassa tai huono-osaisia. Yhteiskunta voi taata tukitoimin ja palveluin kansalaistensa hyvinvoinnin ja aktivoida ihmisiä omaehtoiseen elämänlaadun parantamiseen.

Oppisopimuskoulutus on mielestäni yksi hyvä keino vammaisten henkilöiden yhteiskuntaan integroitumisessa. Olennaista integroitumisen kannalta on vammaisen henkilön omat kokemukset koulutuksesta, työpaikasta sekä työnantajan ja työtovereiden suhtautumisesta häneen. Kiinnostavaa on, kokevatko opiskelijat elämänlaatunsa tai elämänpiirinsä laajentuneen työelämään siirtymisen tai palaamisen ansiosta.

Yksi tapa helpottaa vammaisten ja vajaakuntoisten työllistymistä on muodostaa opiskelijan ja työnantajan välille hyvä suhde jo opintojen aikana esimerkiksi työkokeilujen ja harjoittelujen välityksellä. Turvavalvonta-alalla hyvän suhteen muodostumien harjoittelun aikana on aiheellista, koska liikuntarajoitteiset työntekijät ovat varsin uutta alalla. Työnantajat eivät tiedä etukäteen työntekijän soveltuvuutta työtehtäviin. Työnantajien kynnys ottaa vammaisia ja vajaakuntoisia työntekijöitä työhön muillakin aloilla madaltuisi hyvien kokemusten myötä.

Pelkästään sijoittuminen työelämään ei takaa vammaiselle henkilölle mielekästä elämää. Ympäristön suhtautuminen yksilöön vaikuttaa hänen kokemukseensa itsestään. Välittömän lähiympäristön, perheen ja ystävien tuki auttaa vammaista henkilöä selviytymään ja viettämään tyydyttävää elämää. Ympäristöä muuttamalla voidaan vastata paremmin vammaisten henkilöiden sosiaalisiin, taloudellisiin ja toiminnallisiin tarpeisiin. Ympäristön muuttamisella vähemmän rajoittavaksi turvataan myös vammaisen opiskelijan ja työntekijän mahdollisuus kehittää ja toteuttaa itseään. Erilaiset apuvälineet helpottavat selviytymistä fyysisen vamman aiheuttamista rajoitteista.

Toivottavasti vammaisten ja vajaakuntoisten henkilöiden työllistymistä edistävät projektit tuovat mukanaan muutakin kuin vammaisen tai vajaakuntoisen henkilön elämänpiirin hetkellisen laajentumisen. Omat työllistymissuunnitelmat voisivat antaa realistisen kuvan omista työllistymismahdollisuuksista ja kannustaa ottamaan vastuuta itsestä työnhakijana. Työnantajien lisäksi myös vammaisten ja vajaakuntoisten henkilöiden kanssa työskentelevien alan ammattilaisten tulisi pysähtyä pohtimaan omia asenteitaan vammaisuuteen ja vajaakuntoisuuteen, jotta he pystyisivät aidosti tukemaan ja kannustamaan asiakkaitaan itsenäisyyteen. Työelämään kiinnittymisen jälkeen vammaista ja vajaakuntoista henkilöä ei pitäisi unohtaa, vaan taata hänelle mahdollisuus työkyvyn ja ammattitaidon säilymiseen.

Vammaisen ja vajaakuntoisen henkilö on mielestäni integroitunut yhteiskuntaan, kun yksilö kokee elävänsä normaalia omaa elämäänsä ympäristössä, joka ei rajoita häntä psyykkisesti, fyysisesti eikä sosiaalisesti. Palkkatyökansalaisuuden saavuttaminen on myös yksi merkki yhteiskuntaan integroitumisesta. Uskoisin kuitenkin, että yhteiskuntaan integroituminen on jokaiselle yksilölle omakohtainen kokemus, jonka toteutumista on muiden kuin henkilön itsensä vaikea arvioida ja määritellä.

LÄHTEET

- Aho, S., Halme, J., & Nätti, J. 1999. Tukityöllistäminen ja työvoimakoulutuksen kohdentuminen ja vaikuttavuus 1990-1996. Työvoimapolitiittinen tutkimus Nro 207. Helsinki: Työministeriö. Hakapaino Oy.
- Bogdan, R.C. & Biklen, S.K. 1998. Qualitative Research for Education. An Introduction to Theory and Methods. Boston: Allyn and Bacon. Third edition.
- Employment -Horizon. 1997. Vammaisten työllisyysmahdollisuuksien parantaminen. Alaohjelma-erityisraportti. Huhtikuu.
- Employment-toimintaohjelma1995-1999 Suomi.
http://www.mol.fi/esf/yhtal/emp6.htm#6_1. 11.08.1997.
- Eskola, J. & Suoranta, J. 1998. Johdatus laadulliseen tutkimukseen. Jyväskylä: Gummerus.
- Euroopan unioni ja yhtäläisten mahdollisuuksien vammaispolitiikka.
<http://www.stakes.fi/euutiset/796/euuti60.html>. 11.08.1997.
- Heiskanen, T. 2000. Turvavalvojakoulutuksen arviointi. Jyväskylän yliopiston täydennyskoulutuskeskuksen julkaisematon lähde.
- Hirsjärvi, S., Remes, P., & Sajavaara, P. 1997. Tutki ja kirjoita. Helsinki: Kirjayhtymä Oy.
- Hämäläinen, J. 1996. Sosiaalipedagoginen strategia koulutuksesta ja työstä syrjäytyneiden ja syrjäytymisuhan alla elävien nuorten auttamiseksi. Snellman- instituutin arkistojulkaisu 1/1996. Kuopio.

- Ikonen, O. 1996. Aktiivinen yhteiskunta kaikkia varten. Turvalvoija-projekti.
- Ikonen, O. 2000. Inkluisio -haaste yhteiskunnalle ja koulutusjärjestelmälle. Teoksessa R. Laukkanen, & M. Kyrö, (toim.) Oppia OECD:n analyyseista. Opetushallitus 2000, 120-153.
- Julkunen, R. & Nätti, J. 1994. Joustavaan työaikaan vai työajan uusjakoon? Tampere: Vastapaino.
- Julkunen, R. & Nätti, J. 1997. Työn jakaminen -moraali, talous, politiikka. Tampere: Vastapaino.
- Järvikoski, A. 1994. Vajaakuntoisuudesta elämänhallintaan? Kuntoutuksen viitekehysten ja toimintamallien tarkastelu. Helsinki: Kuntoutussäätiö. Tutkimuksia 46.
- Kaarinen, M. 1991. Ammattikasvatuksen tehostaminen -1920-luvun nuorisopolitiikkaa. Teoksessa J. Nieminen. Näkökulmia nuorisotyöhön. Tampereen yliopisto. Kasvatustieteiden laitoksen julkaisusarja A: tutkimusraportti n:o 50.
- Kaisanlahti, A. 1998. Kauppa työllistää liikuntavammaisia oppisopimuksella. Vähittäiskauppa -lehti 5/1998, 38-42.
- Kansainvälisen vammaisten vuoden 1981 Suomen komitean mietintö. Komiteamietintö 1982:35. Helsinki.
- Koski, E. 1999. Liikuntarajoitteisuus ei ole ongelma valvomossa. Keski-suomalainen 1.12.1999, 10.
- Kokkonen, J. ym. 1991. Synnyynnäisesti liikuntavammaisten myöhäisennuste. 1. osa: Sosiaalinen selviytyminen. Suomen Lääkärilehti 12/91 vsk 46.
- Kokkonen, J. ym. 1991. Synnyynnäisesti liikuntavammaisten myöhäisennuste. 2. osa: Invaliditeetti ja työkyky. Suomen Lääkärilehti 13/91 vsk 46.

- Kollanus, T & Silvennoinen, H, 1998. Oppisopimus lisäkoulutuksena. ESR – julkaisut 16/98. Helsinki.
- Kuntoutus uudistuu. Kuntoutusasiain neuvottelukunta. Helsinki: Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuskeskus 1992. Oppaita 11.
- Lensu, T. 1998. Radio Suomen EuroSuomi- lähetys.
- Littow, H. 1999. Vammaisten työpaikat kiven takana. Kunnes ympyrä kartalla ulottui Jyväskylään. Keski-suomalainen 14.9.1999, 13.
- Loijas, S. 1994. Rakas rämä elämä. Vammaisten nuorten elämänhallinta ja elämäntapa. Helsinki: Sosiaali- ja terveysalan tutkimus ja kehittämiskeskus Raportteja 155.
- Lundälv, J. 1998. Förmåga till välfärd. Trafikskadades upplevelser och liv – ett drama om bemästring. Väitöskirja. Stockholm: Fischer & Co.
- Mannila, S., Tynkkynen, A. Eronen, M. 1992. Vajaakuntoiset työnhakijoina. Työvoimapolitiittinen tutkimus 26. Helsinki: Työministeriö.
- Mannila, S. 1993. Työhistoria ja syrjäytyminen. Vaikeasti työllistyvien terveysongelmaisten elämäntapaa. Työvoimapolitiittinen tutkimus 58. Helsinki: Työministeriö.
- Moberg, S. 1998. Erityisopetuksen ja yleisopetuksen integraatio opettajan silmin. Teoksessa T. Ladonlahti, A. Naukkarinen & S. Vehmas, (toim.) Poikkeava vai erityinen? Erityispedagogiikan monet ulottuvuudet. Juva: WSOY, 136-161.
- Murto, P. 1992. Saako vammaisen tulla kouluun? Integraation ehdot. Jyväskylä: Jyväskylän yliopiston täydennyskoulutuskeskus. Oppimateriaaleja 10.

- Murto, P. 1995. Syrjäytyjästä selviytyjäksi. Vammaisen nuoren koulutusuran tukeminen opetuksen, kuntoutuksen ja sosiaalityön moniammatillisena yhteistyönä. Jyväskylä: Jyväskylän ammatillinen opettajakorkeakoulu. Selvityksiä ja puheenvuoroja 7.
- Murto, P. 1997. Kuntouttava integraatio. Kasvatuksellinen kuntoutus vammaista oppilasta tukemassa. Lisensiaattitutkimus. Oulun yliopisto, kasvatustieteiden tiedekunta 1997.
- Mäkelä, K. (toim.) 1995. Kvalitatiivisen aineiston analyysi ja tulkinta. Gummerus Kirjapaino Oy.
- Nirje, B. Normalisaatioperiaate -25 vuotta myöhemmin. 1993. Teoksessa U. Lehtinen & R. Pirttimaa (toim.) Arjessa tapahtuu! Puheenvuoroja kehitysvammaisuudesta ja aikuiskasvatuksesta. Jyväskylä: Kasvatustieteiden tutkimuslaitos, 22-42.
- Pouru, A. Vammaisjärjestöt tukevat jäseniään koulutukseen ja työhön EU-rahalla. Dialogi (sosiaali- ja terveystieteiden tutkimus- ja kehittämiskeskuksen) -lehti 3/1997, 20-21.
- Salminen, J. K. ym. 1993. Alaraajahalvautunut ja työ. Sosiaalilääketieteellinen aikakauslehti 1993:30, 17-25.
- Saloviita, T., Lehtinen, U. & Pirttimaa, R. 1997. Tie auki työelämään. Tuetun työllistämisen käyttäjäkeskeiset työtavat. Jyväskylä: Tie Auki -projekti Jyväskylän Yliopiston paino.
- Seuri, M., Nevala-Puranen, N., Mönkkönen, J., Simola, A. & Elo, J. 1996. Liikuntavammaisen työelämässä. Raportti työsuojelurahastolle 30.8.1996.
- Silvennoinen, H. & Kivirauma, J. 1992. Oppisopimuskoulutus joustavassa koulutusjärjestelmässä. Aikuiskasvatus 1/1992, 24-32.

Suikkanen, A. et al. 1995. Kuntoutuksen ulottuvuudet. Juva: WSOY.

Suikkanen, A. 1996. Vammaisen yhteiskunnallisena subjektina -kaiken takana on ideologia. Kuntoutus 4/1996, 3-12.

Syrjälä, L. 1996. Tapaustutkimus opettajan ja tutkijan työvälineenä. Teoksessa L. Syrjälä et al. Laadullisen tutkimuksen työtapoja. Helsinki: Kirjayhtymä, 9-66.

Syrjäytymistä ja sosiaalista segregatiota selvittäneen työryhmän mietintö. Hki:n kaupunginkanslian julkaisusarja A 15/1997, 12.

Taanila, M. 1990. Työpaikkakoulutustoimikunnan mietinnön herättämiä ajatuksia oppisopimuskoulutuksesta. Aikuiskasvatus 3/1990, 177-178.

Tenhunen, I. 1998. Uusi EU-työllisyyspolitiikka antaa toivoa vajaakuntoisille. Tukilinja -Suomen Vammaiskoulutuksen Tukiyhdistys ry, loka-marraskuu 1998, 4-5.

Tenhunen, I. 1999. Kuntoutuspäivillä väiteltiin vammaisten työllistämishankkeiden tuloksellisuudesta -Puhkesiko EU-projektien kupla? Tukilinja -Suomen Vammaiskoulutuksen Tukiyhdistys ry, huhti-toukokuu 1999, 19-20.

Tie ammattitaidon tähtiarkulle. Matkaopas oppisopimuskoulutukseen 1996. Pirkanmaan Oppisopimustoimisto.

Toivonen, S. & Haapasalo, S. 1995. Ammatillisesta koulutuksesta työmarkkinoille. Osa II. Tapaustutkimuksia Invalidiliiton oppilaitoksista valmistuneiden selviytymisestä ja työurista. Helsinki: Kuntoutussäätiö, tutkimuksia 51/1995.

Turvavalvojakoulutus -tie työelämään -esite. Jyväskylän yliopiston täydennyskoulutuskeskus. Turvavalvoja-projekti.

Tuunainen, K. & Nevala, A. 1989. Erityiskasvatuksen kehitys Suomessa. Helsinki: Gaudeamus.

Tynjälä, P. 1991. Kvalitatiivisten tutkimusmenetelmien luotettavuudesta. Suomen kasvatustieteellinen aikakauskirja Kasvatus 22, 5-6, 387-398.

Työhön, elämään, työelämään. 1998. Vammaisten oikeus työhön on toteutettavissa EU-Suomessa. E.C.HO ja STEPS –projektien loppuraportti. Stakes. Jyväskylä: Gummerus.

Työpaikat ja koulutus Nro 22. 15.-19.6.1998. Työvoimatoimisto.

Vammaisten henkilöiden mahdollisuuksien yhdenvertaistamista koskevat yleisohjeet. Sosiaali- ja terveysministeriön monisteita 1994:25. Helsinki.

Vehkakoski, T. 1998. Vammaiseksi nimeämisestä vammaisuuden luomiseen. Teoksessa T. Ladonlahti, A. Naukkarinen, & S. Vehmas (toim.) Poikkeava vai erityinen? Erityispedagogiikan monet ulottuvuudet. Juva: WSOY, 88-102.

Vehmas, S. 1998. Vammaisuuteen liittyvien rajoitteiden vähentäminen – Yksilöön ja yhteisöön kohdistettavien toimenpiteiden moraalinen oikeutus. Teoksessa T. Ladonlahti, A. Naukkarinen, S. Vehmas, (toim.) Poikkeava vai erityinen? Erityispedagogiikan monet ulottuvuudet. Juva: WSOY, 103-122.

Yhteenveto raportista: Muiden mukaan? Euroopan vammaisten päivä 1996. Kohti vammaisten mahdollisuuksien yhdenvertaistamista. http://www.ufiib.be/ilsmh-ea/finn/main_fin.htm. 11.08.1997

Liite

Teemahaastattelurunko:

1. Henkilötiedot
2. Perhe
3. Nykyiset elinolosuhteet
4. Harrastukset
5. Vammaa koskevat tiedot
6. Toimeentulo
7. Koulutus
8. Työhistoria
9. Turvavalvojakoulutukseen hakeutuminen
10. Mitä mieltä oppisopimuskoulutuksesta
11. Suhde työhön (työn ja työttömyyden merkitys, oman työn kokeminen)
12. Kokemuksia työhaastatteluista
13. Asenteet
14. Haaveet ja painajaiset